

Державна наукова установа
«Енциклопедичне видавництво»

ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

ТЕМАТИЧНИЙ РЕЄСТР ГАСЕЛ

з напрямку

«КУЛЬТУРОЛОГІЯ»

(у 2-х частинах)

Частина II

ДЕРЖАВНА НАУКОВА УСТАНОВА
«ЕНЦИКЛОПЕДИЧНЕ ВИДАВНИЦТВО»

ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

ТЕМАТИЧНИЙ РЕЄСТР ГАСЕЛ
З НАПРЯМУ

з напрямку «КУЛЬТУРОЛОГІЯ»
(у 2-х частинах).

Частина II

«Культура та побут українців»

Київ 2025

УДК 030
В27

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»
(Протокол № 5 від 29 серпня 2025 р.)*

Рецензенти:

*КАПЕЛЮШНИЙ Валерій Петрович, доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України,
КОЗЛОВЕЦЬ Микола Адамович, доктор філософських наук, професор*

В27 ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ. ТЕМАТИЧНИЙ РЕЄСТР ГАСЕЛ з напрямку «Культурологія» (у 2-х част.). Част. II: «Культура і побут українців» / Укладач: Н. Гаврилишина; за заг. ред. д. і. н., проф. А. Киридон. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2025. 64 с.

ISBN 978-617-8272-14-2

Тематичний реєстр гасел укладено з метою доповнення, узагальнення та систематизації змістовно-інформативного контенту з напрямку «Культурологія». Містить перелік термінів з культурології, етнології, фольклористики, що включені до універсального національного видання «Велика українська енциклопедія». Друга частина реєстру охоплює гасла, що стосуються культури і побуту, культурної спадщини українців та інших корінних народів України.

Наукове видання орієнтоване на освітян, науковців, аспірантів, студентів, видавців, усіх, хто цікавиться проблематикою культурології, етнології, енциклопедистикою, здійсненням проекту ВУЕ.

© Державна наукова установа
«Енциклопедичне видавництво»,
2025

ISBN 978-617-8272-14-2

ПЕРЕДМОВА

Національна культура виконує інтегральну функцію, об'єднує покоління задля реалізації інтересів етносу, багатогранно презентує Україну та українців у світі. З проголошенням незалежності України спостерігається зростання зацікавленості традиційною культурою, сплеск відродження багатьох автентичних її елементів, переосмислення національної, культурної, етнічної тощо компоненти культури українців. Автентичність етносу зберігає матеріальна та духовна культура, що є об'єктом дослідження різних наук (етнології, археології, історії, фольклористики, культурології тощо). Збереження та розуміння культури й побуту є необхідними для усвідомлення своєї ідентичності, а також сприяють пізнанню культур інших народів та взаємозбагаченню.

Ці процеси на початку 1990-х років розвивались за збереженості впливів великодержавного російського шовінізму, що тяжко долався не лише серед населення, але й у наукових колах. З іншого боку, на хвилі процесу національно-патріотичного піднесення народжувалась нова міфотворчість. З початком російсько-української війни (від 2014) постала гостра проблема збереження української ідентичності. Ворог наступає на українське суспільство не лише за допомогою війська, а й шляхом применшення культурного надбання українців, через нищення культурних надбань, пограбування музеїв, руйнування пам'яток

культури тощо. Фізичне знищення населення, що є також носіями культури, призводить до фатальних наслідків.

В умовах сучасних викликів, зокрема військових дій, охорона та популяризація нематеріальної спадщини, народної культури набуває особливого значення, адже ці об'єкти формують нашу ідентичність, відроджують сторінки минулого, маркують колективну пам'ять, виховують любов до рідної землі та її спадку тощо.

Гасла з культурології — важливий і кількісно вагомий складник соціально-гуманітарного блоку «Великої української енциклопедії» (ВУЕ). Актуальним завданням тематичного реєстру гасел (далі — ТРГ) з «Культурології. Культура і побут українців» є вибудовування покажчика гасел, який би увиразнював предметне поле задекларованого напрямку, формував простір для наповнення контенту ВУЕ з урахуванням етнокультурних чинників у процесах національної консолідації, збереження ідентичності української культури та формування модерного іміджу України.

Першу частину тематичного реєстру гасел з «Культурології» було оприлюднено 2022 р.¹ До першої частини увійшли гасла, що стосуються теорії та історії світової культури, пам'яткознавства, музеєзнавства та ін. У виданні було обґрунтовано основні підходи до тлумачення поняття «культура», «культурологія», верифікація та критерії добору гасел тощо. Під час роботи над першою частиною постала потреба об'єднати та доповнити перелік гасел, що стосуються історії української культури, етнології, національного буття, культурних цінностей, нематеріальної культурної спадщини, традицій та здобутків України та українців. Оскільки ВУЕ є україноцентричною енциклопедією, що на фоні здобутків світу, підносить досягнення українського народу та України,

¹ ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ. ТЕМАТИЧНИЙ РЕЄСТР ГАСЕЛ з напрямку «Культурологія»: в 2-х ч. / Укладачі: Арістова А. В., Гаврилишина Н. А., Шліхта І. В.; за заг. ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. Київ: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2022. Част. 1. 264 с.

було вирішено об'єднати ці гасла до окремого реєстру, що частково виходять за межі лише поняття «культурологія» і часто перебувають у міждисциплінарному вивченні. В основу праці покладено концепцію розгляду культурології в усій різноманітності й багатогранності проявів з увиразненням сегменту культури й побуту в системі духовної і матеріальної культури у фокусі ретроспекції.

Для укладення ТРГ проаналізовано досвід укладачів тематичних словників, довідників та енциклопедій². Для виокремлення категорій та створення дерева понять /«дерево гасел»(сукупність взаємопов'язаних понять із чіткою ієрархічною структурою) залучено різноманітну фахову літературу³. У підсумку, до даної

² Матейко К. І. Український народний одяг : етнографічний словник. НАН України, Інститут народознавства. Київ : Наук. думка, 1996. 195 с.; Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.; Павлюк С. П. Словник основних понять і термінів з теорії етнології. Львів : Інститут народознавства, 2008. 256 с.; Словник етнографічних (етнологічних) понять і термінів: Довідник / Укладач Л. І. Шаповал. Полтава, 2009. 178 с.; Енциклопедичний словник символів культури України / За заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, В. В. Куйбіди. 5-те вид. Корсунь-Шевченківський : В. М. Гаврищенко, 2015. 912 с.; Українська фольклористична енциклопедія / НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ : Вид-во ІМФЕ, 2019. 837 с. та ін.

³ Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис : в 2 т. Мюнхен : Українське видавництво, 1958; Наулко В. І., Артюх Л. Ф., Горленко В. Ф. та ін. Культура і побут населення України. 2-ге вид. Київ : Либідь, 1993. 284 с.; Ніколаєва Т. О. Історія українського костюма. Київ : Либідь, 1996. 171 с.; Косміна О. Традиційне вбрання українців. У 2-х кн. Київ, 2008, 2011; Макарчук С. А. Історико-етнографічні райони України. Львів : Львів. нац. ун-т імені Івана Франка, 2012. 352 с.; Борисенко В. К. Сімейна обрядовість українців ХХ — початку ХХІ століття. Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2016. 256 с.; Ігнатенко І. В. Етнологія для народу: свята, традиції, звичаї, обряди, прикмети, вірування українців. Харків : КСД, 2016. 320 с.; Захарчук-Чугай Р. В., Антонович Є. А. Українське народне декоративне мистецтво. Київ : Знання, 2012.; Декоративне мистецтво України крізь віки: монографія / НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Київ, 2019. 876 с.; Косицька З. Історія української витинанки / НАН України; Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського; [голов. ред. Г. Скрипник]. Київ, 2019. 322 с.; Артюх Л. Культура народного харчування українців: історико-етнографічні ракурси / ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Київ, 2021. 358 с.; Курочкін О. В. Різдвяний вертеп: шляхи історичної трансформації. Київ : Видавництво Ліра-К, 2022. 188 с.; Декоративне мистецтво України: народне і професійне, історія і сучасність, теоретичне осмислення : колективна монографія / [голов. ред. Г. Скрипник] ; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Київ, 2025. Част. І. 238 с.; Част. 2. 268 с.; Іваневич Л. А. Традиційний одяг українців Поділля (друга половина ХІХ — початок ХХІ ст.): історія, класифікація, конструктивно-художні та регіонально-локальні особливості. Хмельницький : ФОП Мельник А. А., 2021. 797 с.; Кара-Васильєва Т. В. Стиль модерн в Україні / ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2021. 216 с. та ін.

частини ТРГ увійшли гасла, що подані за абетковим принципом та відібрані за такими категоріями:

- Історико-географічні райони України;
- Декоративно-прикладне мистецтво України;
- Народне житло, побут та транспорт українців;
- Народні промисли та традиційні ремесла українців;
- Народні свята українців;
- Нематеріальна культурна спадщина України;
- Обряди, традиції та звичаї українців;
- Українське традиційне вбрання;
- Українські національні страви.

До групи «Біографістика» віднесено персоналії, за такими критеріями:

- Майстри декоративно-прикладного мистецтва Лауреати Державної премії України імені Т. Г. Шевченка (від 1999 — Національна премія України імені Тарас Шевченка);

- Етнографи, що були зачинателями дослідження історії українського етносу;

- Фольклористи — першопрохідці у зборі та фіксації українського фольклору, що мали на меті збереження локальних особливостей населення окремих історико-етнографічних регіонів, тощо;

- Діячі українського національного відродження;

- Дослідники народного мистецтва, громадсько-культурні діячі;

- Колекціонери, меценати, засновники музейних етнографічних колекцій;

- Основоположники шкіл різновидів декоративно-прикладного мистецтва;

- Майстри народного розпису, гончарства, різьбярства — відроджувачі та популяризатори автентичних українських ремесел;

- Народні майстри, що стали жертвами репресій, або були «штучно забуті» в умовах окупаційних режимів.

Якщо персоналії не підпадають під формальні ознаки категорії, то можуть додаватись за сукупністю ознак, або ж за вагомих внесок в українську культуру (за рекомендацією експертів), серед яких — значущість доробку для збереження української ідентичності.

Варто зазначити, що релігійні свята, з якими пов'язано більшість обрядів та звичаїв, скомпоновані в ТРГ з напрямку «Релігієзнавство»⁴, тому в пропонованому ТРГ вони не дублюються, лише зазначаються поширені народні назви з перепосиланням на основну статтю в ВУЕ.

Оскільки корінними народами України є кримські татари, кримчаки та караїми, то гасла пов'язані з їхньою автентичною культурою мають зайняти чільне місце серед статей ВУЕ. До другої частини ввійшли елементи нематеріальної культурної спадщини України та репрезентативні страви цих корінних народів. Водночас на етапі збору та консультацій залишаються гасла, що стосуються народного вбрання, особливостей побуту, тощо. Відповідно до проведеної роботи буде укладено доповнення до реєстру.

Критерії добору гасел продиктовані вимогами часу й соціокультурними запитами сучасної україністики та потребують врахування певної динаміки в процесі роботи. Відтак на етапі підготовки контенту критерії добору й відповідні реєстри гасел можуть корегуватися після консультацій із експертами.

Принципом ВУЕ є відмова від оцінно-упередженого підходу до постаті. Замість етнонаціональної ідентичності вказано країни народження — смерті, рідше — з якими пов'язана основна частина життя та діяльності персоналії.

Укладачі свідомі того, що критерії добору гасел можуть і повинні стати предметом фахової дискусії.

Нова суспільно-політична дійсність незалежної України ви-

⁴ ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ. ТЕМАТИЧНИЙ РЕЄСТР ГАСЕЛ з напрямку «Релігієзнавство» / Укладачі: Киридон А. М., Шліхта І. В.; за ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2018. 224 с.

магає кардинальної переоцінки етнокультурної, матеріальної, духовної, мистецької спадщини народу з позицій сучасних європейських студій. Знання культури й побуту українців є вагомим чинником формування національно-культурних пріоритетів, консолідації та розвитку етносу і відповідно — увиразнення національної своєрідності та національної ідентифікації громадян України.

Наукове видання орієнтоване на освітян, науковців, аспірантів, студентів, видавців, усіх, хто цікавиться проблематикою культурології, етнології, енциклопедистикою, здійсненням проекту ВУЕ.

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК

Авторська техніка, техніка (на відміну від загальновідомих), ви-
найдена та застосована при виконанні будь-якого художнього твору
самим автором. Авторська техніка визнається або виключно нова тех-
ніка, або така, що побудована на основі кількох технік

Агир ава ве Кайтарма, традиційний танець кримських татар;
складник Національного переліку елементів нематеріальної культур-
ної спадщини України (з 2024)

Ангоб, фарба на основі рідкої глини тонкого помелу природного
кольору або забарвлена пігментом, яку наносять на поверхню кера-
мічного виробу до випалювання

Анімалізм, див. *Зоолатрія*

Анімалістичний жанр, зображення тварин у живопису, скульп-
турі, графіці, декоративно-прикладному мистецтві

Апотропей, предмети або зображення, яким у давніх культурах
приписували магічні властивості відлякувати злих духів, нечисту
силу, демонів від людей, осель, свійської худоби тощо

Арандаренко, Микола Іванович (1799–1865), етнограф, історик,
державний діяч; Україна — Росія

Артіль, добровільне об'єднання осіб для досягнення спільною
працею певних господарських цілей

Бабенко, Надія Несторівна (1926–2009), художниця декоратив-
ного мистецтва в галузі килимарства та вишивки, заслужений май-
стер народної творчості України (1976), Лауреат Державної премії
України імені Т. Г. Шевченка (1986); Україна

Бавниця, частина жіночого головного убору

Байбарак, 1) верхнє чоловіче й жіноче вбрання осінньо-зимо-
вого періоду; 2) жіночий кожух зі смушковою облямівкою і комі-
ром

Барвінковий обряд, «вінкоплетини», елемент українського тра-
диційного весільного обрядового комплексу; посідає особливе місце у
структурі передшлюбних весільних дійств; виконується лише для тих,
хто бере шлюб уперше

Батик, оригінальна техніка ручного розпису тканини шляхом на-
несення візерунків розтопленим воском із подальшим зафарбуван-
ням тих ділянок полотна, що лишилися непокритими

Бгання короваю, див. *Коровай*

Бесага, кишеня з фабричної тканини, яку носили жінки та дівчата при поясі нижньої спідниці

Бесаги, дорожні сумки через плече із малюнком, витканим із конопляної чи вовняної пряжі у вигляді крупної клітинки

Бессарабія (Басарабія, Бассарабія, Бесарабія), історико-географічний регіон, що охоплює територію від північно-західного узбережжя Чорного моря до східних теренів Буковини. Розділений між Україною та Молдовою

Білик, Іван Архипович (1910–1999), майстер народного декоративного мистецтва, гончар, скульптор, заслужений майстер народної творчості (з 1971), Лауреат Державної премії України ім. Т. Шевченка (1999); Україна

«Білим по білому», техніка вишивки білими нитками по білій тканині, що зародилася у м. Решетилівка Полтавського району Полтавської області; складник Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України (з 2017)

Білозерський, Микола Михайлович (1833–1896), етнограф, фольклорист, археограф, дійсний член Південно-Західного відділу Російського географічного товариства (з 1874); Україна

Білокур, Катерина Василівна (1900–1961), майстер народно-декоративного живопису, народний художник УРСР (з 1956); Україна

Біляївська рибна юшка, див. *Юшка*

Бісер, дрібні круглясті або гранчасті різнокольорові намистини, виготовлені з природної чи штучної сировини. Використовують як художній матеріал

Бограч, традиційний угорський гуляш, поширений на Закарпатті

Бодянський, Осип Максимович (1808–1877), філолог-славист, фольклорист, етнограф, літературознавець, письменник, перекладач, історик, журналіст, видавець, громадський та літературний діяч; Україна — Росія

Бодянський, Федір Максимович (1812–1873), фольклорист, брат О. Бодянського; Україна

Божник (біжник, побожник, покутник, наобразний, іконний рушник), традиційний вишиваний рушник, призначений для прикрашання ікон

Бойківщина, історико-етнографічний регіон України в північно-західній частині Карпат, де проживає етнографічна група українців бойки

Бондарство, вид деревообробного промислу, пов'язаний з виготовленням місткостей — бочок, діжок, барил, цебер тощо

Бортництво, 1) давня форма бджільництва, за якої бджіл утримували в природних, а згодом штучних дуплах дерев; 2) різновид лісового промислу

Борщ, основна рідка перша страва української кухні (овочева, м'ясна або рибна, грибна, раніше — на основі бурякового чи хлібного квасів, сироватки)

Борщівська народна вишивка, чоловічі та жіночі сорочки, що мають густий орнамент вишитий чорними нитками та закономірну композицію візерунків, побутує на території колишніх Борщівського та Заліщицького районів Тернопільської області України; складник Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України (з 2020)

Брама (ворота), широкий проїзд або прохід в огорожі, мурі, фасадній стіні, що зачиняється стулками або ґратами і з'єднує внутрішній простір із зовнішнім

Бриль, літній головний убір з широкими крисами, з плетеної соломи або очерету

Бринза, розсільний сир, який готують з овечого, коров'ячого або козиного молока

Бубнівська кераміка, традиція орнаментального розпису керамічних виробів середини XIX ст.; складник Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України (з 2018)

Будзан, Антін Федорович (1911–1982), священник УГКЦ, мистецтвознавець, кандидат мистецтвознавства (з 1959), дослідник народного мистецтва й різьблення по дереву в Західній Україні, член Спілки радянських художників України (1960); Україна

Буджак, історична назва південної частини Бессарабії

Будництво, промисел з виробництва поташу, вугілля, смоли

Буза, слабоалкогольний напій, популярний у тюркських та інших народів, має легкий кисло-солодкуватий смак, густу консистенцію, низький вміст спирту

Бузинник, десертна страва з бузини; складник Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України (з 2022)

Буковина, історико-географічний регіон, що розташований на українсько-румунському етнографічному прикордонні, між середньою течією р. Дністра та головним Карпатським хребтом у долинах верхньої течії річок Прут та Сірет

Буковина Північна, історична назва території сучасної Чернівецької області України

Буковинська та бессарабська тайстра — традиції виготовлення та побутування див. *Тайстра*

Буковинське маланкування, новорічне святкування з карнавальними рисами; складник Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України (з 2022)

Буковинське поминальне деревце з дарами, похоронний офірний атрибут, що відображає дар, гостину в потойбіччя для Царства Небесного душі загиблого, офіру «перед душі»; складник Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України (з 2023)

Буковинський урочистий вінок з ковилою, див. *Вінок*

Бурдей, див. *Землянка*

Бурма (сарбурма), традиційна страва кримськотатарської кухні; м'ясний пиріг

Вагилевич, Іван Миколайович (1811–1866), письменник, фольклорист, філолог, громадський та культурний діяч, один із зачинателів українського національного відродження в Галичині

Валківський свищик, виріб із глини, звукова народна іграшка, що має два основних та один або два додаткові отвори для видобування звуків; складник Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України (з 2020)

Валяння (валка), виготовлення вовняних виробів та їх ущільнення способом зчеплення і переплетення між собою волокон вовни; галузева ділянка текстильного виробництва

Варварин день (день Святої Варвари, Варьки), див. *Варвара*

Вареники, у традиційній українській кухні — невеликі варені вироби, зіплені з прісного тіста й начинені сиром, ягодами, маком,

капостою, картоплею, пшонаною та гречаною кашею, борошном; у народі виступають символом заможного щасливого життя

Варення, зварені в цукровому сиропі, меді чи патоці ягоди або фрукти

Варенуха, 1) напій, який готували із сухих груш, вишень, слив, меду й цукру, трав; 2) горілка, зварена з медом і сухими фруктами та ягодами

Василящук, Ганна Василівна (1924–2004), майстриня художньої вишивки і ткацтва, Лауреат Державної премії України ім. Т. Шевченка (1968), член Національної спілки художників України (1971); Україна

Васильєв, Михайло Калинович (1863–1912), інженер, етнограф, фольклорист, дослідник цукроваріння. Один з перших збирачів українського робітничого фольклору та народних оповідей про Т. Шевченка; Україна

«Васильківський майоліковий завод», підприємство порцеляно-фаянсової галузі, що існувало у 1934–2007 у м. Василькові Київської області, Україна

Василя Великого день (Василя свято, Святого Василя Великого), див. *Василій Великий*

Вбрання (стрій, убрання, наряддя, шати), народний термін на означення сукупності предметів ноші з тканини, хутра, шкіри, а саме: одягу, головних уборів, взуття, прикрас дібраних за функціональним призначенням і об'єднаних у єдиний ансамбль згідно зі звичаєвими нормами та вимогами народної етики й естетики. Комплекси вбрання виготовляють, враховуючи стать, вік, суспільний стан духовно-світоглядні погляди людей, а також погодно-сезонні умови

Великдень, найбільше християнське свято; цей день вважається днем Воскресіння Ісуса Христа та має ще одну назву — Пасха

Великоднє гуляння «Водити Володара», традиція виконання спеціально приурочених до Великодня народних пісень та ігор в с. Розкошівка Теплицького району Вінницької області; складник Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України (з 2020)

Венелін (Гуца), Юрій Іванович (1802–1839), історик, філолог, етнограф, фольклорист; Україна — Росія

Вербівка, див. *Іграшка народна*

Вербна неділя (Квітна неділя), традиційна для української культури назва християнського свята (передусім в православ'ї та католицизмі) Входу Господнього в Єрусалим та назагал останньої неділі перед Страсним тижнем і Великоднем (Пасхою)

Вергуни, смажене в смальці або олії солодке печиво, що має форму продовгуватих смужечок; інколи роблять посередині наскрізний надріз, куди протягують один з кінців смужечки, вирівнюючи його з другим кінцем, що надає печиву оригінальної фігурної форми

Верес, Ганна Іванівна (1928–2003), майстер декоративного мистецтва, Лауреат Державної премії України ім. Т. Шевченка (1968); Україна

Вертеп, 1) макет, інсталяція віфлеємського прихистку (імітація печери, гроту або окремої споруди), де, за новозавітнім переказом, народився Ісус; 2) старовинний пересувний (вуличний) ляльковий театр у вигляді двоярусної скрині (шафи), де розігравали різдвяну драму та сатирично-побутові інтермедії; 3) власне переносна скриня для різдвяної лялькової вистави; 4) різдвяне фольклорно-театральне дійство, яке влаштовували мандрівні музиканти й актори, самобутнє явище української театральної культури

Весілля, комплекс церемоній і обрядів, пов'язаних з укладенням шлюбу

Веснянки (гаївки, гагілки, ягілки, риндзівки), назва старовинних слов'янських обрядових пісень, пов'язаних з початком весни і наближенням весняних польових робіт

Вибійка, 1) спосіб орнаментатції тканин геометричними, рослинними й анімалістичними мотивами. Виконувалася двома техніками: верхнього і резервного (кубового) вибивання; іноді застосовувалися комбінації обох технік. Візерунок наносили вручну за допомогою різьбленої або набірної дошки. 2) поліфункціональна декоративна тканина з кольоровим тлом і незафарбованим узором; поширена в Україні у XVIII — першій чверті XX ст.; мала широке застосування як тканина для виготовлення одягу

Викрадення, укладення шлюбу шляхом викрадення нареченої / молодої, яке було способом уникнути сплати шлюбного викупу

Вино, напій з виноградного або з деяких інших ягідних та плодів соків, що перебродили, набувши певної алкогольної міцності й аромату

Винокуріння, промисел із виготовлення спиртних напоїв з сільськогосподарських продуктів

Випалювання (випалення), процес термічної обробки матеріалів, який здійснюють для направленої зміни їхніх фізичних властивостей і хімічного складу

Випікання весільних утят, див. *Коровай*

Виріб народного художнього промислу, художній виріб декоративно-ужиткового призначення, виготовлений відповідно до традицій даного промислу ручною працею або з використанням механізованої праці у підготовчих і допоміжних операціях

Вирізування, 1) спосіб орнаментування бляхи (Гуцульщина); 2) техніка вишивки; 3) художня обробка дерева; 4) художня обробка шкіри; 5) спосіб виготовлення витинанок

Витинанки, хатні паперові оздоби плаского чи об'ємного характеру, виготовлені з різнокольорового паперу для декору інтер'єру чи екстер'єру сільського житла. Від кінця XX ст. окремий вид творів станкового характеру.

Вишивка (вишивання), вид декоративно-ужиткового мистецтва, в якому орнаменти та сюжетні зображення виконують способом вишивання

Вишиванка, вишита сорочка

Віз, засіб пересування на чотирьох колесах з кінною або воловою тягою здебільшого для перевезення вантажів; приблизна міра ваги, обсягу, що дорівнює поклажі одного воза

Візерунок, див. *Орнамент*

Віконниці, рухомі (розсувні або розкривні) дерев'яні, декоративно розмальовані чи різьблені завіконні щитки для захисту вікон ззовні у житлових будинках сільського типу

Вінок, головний убір дівчат, що мав символічне, оберегове значення; знак незайманої дівчини, нареченої

Вінтоняк, Ганна Григорівна (1941), майстриня художнього ткацтва і вишивки, заслужена художниця України (2001), член Спілки радянських художників України (1980), кавалер ордену княгині Ольги III ступеня (2012)

Вінчання, у християнстві — таїнство церковного шлюбу, благословення Церквою наречених за їхньою добровільною згодою на подружнє життя

Вітраж, вид монументального, монументально-декоративного мистецтва: тематична (сюжетна) або декоративна орнаментальна композиція, виконана з прозорого різнобарвного скла і розрахована на візуальне сприйняття на просвіт

Вовк (Волков), Федір Кіндратович (1847–1918), етнограф, фольклорист, антрополог, археолог, музеєзнавець, публіцист, дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (1899), Україна

Водохреща (Йордана), див. *Богоявлення*

Волинь, історико-географічний регіон на північно-західній частині України

Волошин, Олександр Федорович (1855–1933), етнограф, громадський діяч, один із засновників українського національного фонду; Україна

Волощуки, родина народних гончарів XIX–XX ст.; Україна

Воропай, Олексій Іванович (1913–1989), етнограф, фольклорист, письменник, мемуарист, публіцист, біолог; Україна — Велика Британія

Восковий вінок (весільний вінок, парафіновий вінок), традиційна прикраса нареченої, що була поширена на Вінниччині; складник Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України (з 2020)

Всеукраїнське етнографічне товариство, українське наукове товариство (науково-громадська організація), створене з метою фіксації, вивчення і популяризації етнографічно-фольклорного матеріалу

Вузлова лялька (мотанка, лялька-мотанка), зроблена з тканини вузликова лялька

Вулик, спеціально зроблена дерев'яна скринька або видовбана колода для тримання бджіл

Вшестя (Знесіння, Шестя), див. *Вознесіння Господнє*

Гавриші, родина народних майстрів різьблення по дереву, представники косівської школи різьбярства

Гадяцька жіноча вишита сорочка («жидівка»), технологія вишивки нитками синього кольору («індіго»), техніками — вирізування, лиштва, низка або тамбурний шов; складник Національного

переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України (з 2023)

Галичина, історико-географічний край на північ від Карпат у басейні річок Дністер (верхня і середня течія), Західний Буг (верхня течія), Сян (верхня течія)

Галушки, традиційна українська страва у вигляді різаних або рваних шматочків прісного тіста, зварених на воді або на молоці

Гаптування (золоте шитво), середньовічне мистецтво шитва (релігійне та світське) золотом, сріблом, кольоровим шовком. Гаптуванням оздоблювали одяг заможної частини суспільства, предмети побуту

Гарбузова каша, див. *Каша*

Гачі, чоловічі штани особливого крою з міцного шерстяного сукна

Гердан (гердан), дівоча головна або шийна прикраса з бісеру

Гладь, техніка вишивання, яку виконують за попередньо переведеним на тканину малюнком тісно прикладеними один біля одного стібками, розташованими або в одному напрямку — вертикальному чи горизонтальному, або в різних напрямках відповідно до малюнку

Глечик (глек), висока, кругла, переважно глиняна посуда, злегка розширена в нижній частині, незмінний атрибут українського сільського побуту

Глинянський візерунковий текстиль, різновид ворсових вовняних і шовкових гладкотканих килимів та гобеленів, рукотворних художніх тканин з орнаментом, поширений у Львівській області; складник Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України (з 2023)

Гліптика, мистецтво різьблення на кольорових коштовних і напівкоштовних каменях, а також на склі та слонової кістці. Твори гліптеки називають гемами

Гнатюк, Володимир Михайлович (1871–1926), етнограф, фольклорист, етномузиколог, літературознавець, мовознавець, перекладач, мистецтвознавець, громадський і культурний діяч, академік ВУАН (1924), дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (1899); Україна

Гобелен, 1) тканий килим-картина, декоративна художня тканина ручної роботи, витканий на горизонтальному чи вертикальному верстаті; 2) назва килимів, шпалер, декоративних тканин зі складним, часто тематичним малюнком, виготовленим машинним способом

Годинникарство, різновид металообробництва

Головацький, Яків Федорович (1814–1888), поет, етнограф, історик, фольклорист і педагог; Україна — Литва

Головосік (Всічення, Усікновення, Усікновення голови Іоанна Предтечі), див. *Відсічення голови Івана Хрестителя*

Голосіння (тужіння) — жанр усної народної поетичної творчості, пов'язаний із похоронними та деякими іншими обрядами

Голубці, страва з м'ясного або іншого фаршу, тушкованого в капустяних листках

Гомбовці, традиційна страва у вигляді кульок із тіста з різними начинками, поширена на Закарпатті

Гончар, Іван Макарович (1911–1993), скульптор, графік, маляр, фольклорист, етнограф, колекціонер. Заслужений діяч мистецтв УРСР (1960), народний художник УРСР (1991). Лауреат Державної премії України імені Т. Г. Шевченка (1989); Україна

Гончарство, галузь керамічного виробництва; ремесло з виготовлення глиняних виробів, випалених у спеціальних горнах

Гончарський круг, знаряддя для формування посуду та інших виробів з глини

Горбатки (горботки, обгортки, ін.), жіночий незшитий одяг (з одного полотнища) або частково зшитий (з двох полотнищ) розпашний тканий вовняний тип поясного одягу

Горілка, міцний алкогольний напій, що є сумішшю винного спирту і води у певній пропорції

Горсет, 1) верхній жіночий одяг без рукавів; 2) сукняна безрукавка жителів передгір'я Карпат, рівнинної частини Західної України та Полісся

Гравірування, нанесення малюнка, напису, орнаменту ручним або механічним способом на поверхню металу, каменю, дерева, скла, один із найдавніших способів обробки матеріалу різанням

Гребінництво, див. *Деревообробництво*

Гречаник, традиційний український хлібний виріб з гречаного борошна

Григорович-Барський, Василь Григорович (1701–1747), мандрівник, письменник, етнограф, перекладач, художник; Україна

Грінченко, Борис Дмитрович (1863–1910), громадсько-культурний діяч, фольклорист, письменник, педагог, лексикограф, літературознавець, етнограф, історик, публіцист, організатор видавничої справи; Україна.

Грушевська, Катерина Михайлівна (1900–1943), вчена у сфері етнографії, культурології, етносоціології; фольклористка; членкиня київського товариства «Просвіта» (з 1918), секретарка Українського соціологічного інституту (1919–1924), дійсний член НТШ у Львові (з 1927); Україна — Росія

Грушевський, Марко Федорович (1865–1938), церковний діяч, педагог, етнограф, фольклорист, краєзнавець; Україна

Гуз, Володимир Володимирович (1904–1991), майстер різьблення на дереві, педагог, засновник школи гуцульського різьбярства, член Спілки радянських художників України (з 1958); Україна

Гуня, верхня одежа з домотканого грубого, переважно нефарбованого сукна

Гутництво, скляне виробництво

Гуцульська бриндзя, див. *Бринза*

Гуцульська коляда та плеси (Верховинського району Івано-Франківської області), різновид святкування Різдва, усні традиції та форми вираження, виконавське мистецтво, звичаї, обряди, святкування, знання і практики, що стосуються природи та Всесвіту; складник Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України (з 2019)

Гуцульське художнє дереворізьблення, різновид різьби по дереву, що поєднує плоско-рельєфне і контурне оздоблення виробу; складник Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України (з 2023)

Гуцульський геометричний орнамент, рисунки, що створюються прямим, ламаними і регулярно хвилястими лініями та простими фігурами (трикутником, колом, півколом, квадратом, ромбом, розетками); складник Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України (з 2024)

Гуцульщина, історико-етнографічний регіон на сході Українських Карпат

Дармовиси (пацьборки), 1) дівоче і жіноче нагрудне намисто з кольорового дутого скла; 2) вовняні шнурки з китицями на кептярах

Двір, огорожена земельна ділянка, на якій розташовані будівлі одного господарства; сільська хата з усім господарством при ній

Девдюк, Василь Григорович (1873–1951), майстер художнього різьблення на дереві, художньої обробки металу, член Спілки радянських художників України (з 1946), основоположник косівської школи різьблення; Україна

Декор, система, сукупність декораційних елементів (прикрас) в архітектурі та прикладному мистецтві

Декоративне мистецтво, це особлива галузь художньої творчості, яка підпорядкована своїм законам розвитку, має свою особливу художньо-образну мову. Метою є естетичне освоєння матеріального світу, художнє оформлення довкілля

Декоративність, художні властивості, що посилюють емоційно-виразну та художньо-організуючу роль творів пластичних мистецтв у предметному середовищі, що оточує людину

Декоративно-прикладне мистецтво, мистецтво створення ужиткових та побутових предметів, що містять у собі художньо-естетичні атрибути й призначені не тільки для задоволення практичних потреб, але й для прикрашення житла, архітектурних споруд тощо

Декоративно-ужиткове мистецтво, див. *Декоративно-прикладне мистецтво*

Декоративний розпис, спосіб декорування інтер'єрів та екстер'єрів споруд, творів декоративно-прикладного мистецтва

Де ля Фліз, Домінік П'єр (1787–1861), медик, етнограф, широко застосував ілюстративний метод фіксації польових матеріалів; Франція — Україна

«День вишиванки», неофіційне свято, що супроводжується патріотичними заходами, на які одягають українське національне вбрання, проводиться в третій четвер травня в Україні та за її межами

Деревообробництво, виготовлення оригінальних виробів з дерева для побутового вжитку, церковного начиння, знарядь господарської діяльності тощо

Дерга (джерга), 1) товста і груба тканина; 2) рядно, покривало килим; 3) поясне жіноче вбрання з вовняної однотонної тканини

Деруни (драники, драчаники, терчаники), млинці із сирої тертої картоплі, борошна та яєць

Дикарів, Митрофан Олексійович (1854–1899), фольклорист, етнограф, лексикограф, мовознавець, дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (1896); Україна

Димінський, Андрій Іванович (1829–1905), етнограф, фольклорист, дослідник фольклору Поділля; Україна

Діадема, вінець з тканини чи шляхетного металу, оздоблений дорогоцінним камінням, гемами, перлами

Дівич-вечір (дружбини, заграванки), це прощальний молодіжний вечір, на якому наречений і наречена прощалися з дівочою та парубоцькою громадою й отримували статус одружених господарів

Дідух, 1) ритуальний сніп, різдвяна прикраса; 2) сніп очерету або соломи, який використовували для загороди або обшивки стін куреня, стін хати

Дзюмбали, дівоча і жіноча нагрудна прикраса

Довбанці (довбанки, дерев'янки), видовбане взуття із дерева

Доленга-Ходаковський, Зорян (справжнє ім'я Адам Зоріан Чарноцький; 1784–1825), етнограф, фольклорист, археолог, діалектолог-слов'янознавець, склав перший реєстр спільнослов'янських топонімів, здійснив першу спробу систематизації слов'янського фольклору; Білорусь — Польща — Росія

Долівка, трамбована, вирівняна та помазана глиною земля в приміщенні; взагалі підлога

Домовина, 1) дерев'яна, металева чи кам'яна скриня у якій ховали померлу людину; 2) давній дерев'яний човен

Донеччина, історико-географічний край на Сході України, що охоплює середню частину басейну р. Сіверського Донця; межує з Росією

Другий Спас (Яблучний), див. *Спаси*

Друга Пречиста, див. *Пречиста*

Дряпанка (скрябанка, різьбянка), різновид розпису великодніх яєць

Дукати (дукач), 1) срібна, потім золота монета, що була поширена в ряді європейських країн; 2) жіноча прикраса у вигляді монет

Експедиція польова, наукове дослідження, яке проводиться серед сучасних народів світу з метою зібрання початкових етнологічних даних про окремі структурні компоненти традиційно-побутової культури та їхнє функціонування як певної системи

Емаль, 1) стійке тонке склоподібне покриття, нанесене на поверхню металу для захисту від зовнішнього впливу або з метою створення художньо-декоративного виробу; 2) загальна назва емалевих фарб; 3) розтерта суміш пігментів і лаків

Ет аяклак див. *Караїмський пиріжок*

Етнізація, процес засвоєння особою традиційних цінностей, набутих родинним етносом

Етнікос, сукупність етнізованих осіб, котрі визнають своє етнічне походження, однак унаслідок історичних, політичних, соціальних, економічних обставин, етнічних процесів розселилися в багатьох іноетнічних територіях і середовищах, тобто частина залишалася на своїй етнічній території (етносоціальний організм), а деякі опинилися серед інших етносів

Етнічність, сукупність сформованих на історичній і генетичній основі специфічних спільних ознак у вигляді традиційних цінностей і вірувань, норм життєдіяльності, усвідомлення індивідуальної чи групової спорідненості, прагнення зберегти свої ендегамність та ідентичність, які забезпечують розуміння внутрішньої єдності етнічної групи та її відмінності від інших спільнот

Етнографічна комісія при ВУАН, науковий заклад для вивчення української етнографії, фольклористики, мовознавства, історії і краєзнавства, створений Всеукраїнською академією наук (1921)

Етнографічна комісія НТШ, комісія, утворена у 1898 при Науковому товаристві ім. Шевченка

Етнографічна школа, умовна назва українських мовознавців 1920–1930-х, які в питаннях нормалізації та кодифікації літературної мови стояли на позиціях пуризму й шукали чистої української мови здебільшого у фольклорних записах попередньої доби

Етнографічне товариство в Києві, наукове об'єднання з вивчення етнографії, засноване в м. Києві у 1925

Етнографічний вісник, наукове видання Етнографічної комісії ВУАН, що виходило протягом 1925–1932

Етніонім, назва народу, що виникає на певному етапі його буття як синтез багатьох історично-політичних, етно-культурних, соціальних обставин, пов'язаних з ландшафтом, легендарними постатями, героїчними особами, подіями тощо.

Етноцид, жорстка форма етнонаціональної політики тоталітарних режимів, спрямованої на знищення народу чи нації

Єфименко, Олександра Яківна (1848–1918), історик і етнограф, фольклорист, педагог, громадський діяч; перша жінка в Російській імперії, що одержала ступінь доктора історії *honoris causa* (1910); Росія — Україна

Єфименко, Петро Савич (1835–1907), історик, етнограф, археограф та статистик; Україна — Росія

Єфремова, Домна Федосіївна (1936), майстриня художнього ткацтва, Заслужена майстриня народної творчості УРСР (1982), Державна премія України ім. Т. Г. Шевченка (1986); Україна

Жайворонки (сороки), печиво, що випікалося в день вшанування Сорока святих (40 Севастійських мучеників)

Жакет, жіночий та чоловічий нагрудний одяг з рукавами

Жилет (жилетка), коротка жіноча або чоловіча безрукавка

Жупан (каптан, кафтан, черкеска), жіночий або чоловічий верхній плечовий одяг, за кроєм подібний до свити

Закарпаття, Закарпатська Україна, історико-географічний регіон на південному заході України, в межах сучасної Закарпатської області; межує з Польщею, Угорщиною, Словаччиною та Румунією

Запаска, давній незшиваний тканий поясний жіночий одяг, складався із двох різних за розміром і кольором домотканих тканин: задня (задниця, плахта) — більша, накладалася ззаду, зв'язувалася спереду; передня — менша (попередниця, запаска), накладалася спереду, зав'язувалася ззаду. Попередницю вдягали також до плахти, як фартух

Заплетал, Флоріан (1884–1969), публіцист, історик, етнограф, мистецтвознавець, фотограф, дослідник закарпатської культури; Чехія

Затірка, страва, зварена на воді або молоці з розтертого в дрібні кульки борошна з водою; складник Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України (з 2024)

Західна Україна (історичні землі), 1) певна сукупність українських земель на заході України (у різні часи, проте, не однакових за загальною площею); 2) публіцистична назва Західноукраїнської Народної Республіки

Зброярство, різновид металообробництва, ремесло із виробництва військового захисного та бойового спорядження

Згарди, різновид жіночих і дівочих нашийних прикрас з Буковини та Верховинського району Івано-Франківської області

Здвиження, див. *Воздвиження Хреста Господнього*

Зелені свята (День Святої Трійці, П'ятидесятниця), народна назва стародавнього слов'янського свята, яке знаменує кінець весни і початок літа й пов'язане із рядом обрядових дій, породжених вірою у рослинних духів; православне свято, яке відзначають на 50-й день після Великодня

Землянка (бурдей), житло, викопане в землі

Зіновіїв, Климентій (р. н. невід. — після 1712), письменник, поет, один з перших українських етнографів. Автор віршованої збірки про повсякденне життя простолюду; Україна

Знання народні, набуті народом упродовж історичного розвитку внаслідок господарсько-виробничої діяльності, в процесі тривалого спостереження за явищами природи, досвіду та життєзабезпечення методом емпіричного засвоєння досконаліших і корисніших навичок

«Зозуля» каша, див. *Каша*

Золотарство, різновид художньої металообробки, виготовлення ювелірних виробів із золота та срібла

Золочення, техніка нанесення тонкого шару позолоти на поверхню предмета з декоративною чи захисною метою

Зоолатрія (аніمالізм), сукупність обрядів і вірувань, пов'язаних із релігійним вшануванням тварин

Зруб, споруда чи її частина, складена з дерев'яних колод, брусів чи пласк, укладена горизонтально вінцями й на кутах з'єднаних врубками; є основою всіх типів будівель і споруд в українській дерев'яній архітектурі: житлових, господарських, виробничих, громадських, са-кральних, оборонних

Зубрицький, Денис Іванович (1777–1862), історик, архівіст, етнограф, започаткував в Україні розвиток археографії, сфрагістики, геральдики та інших спеціальних історичних дисциплін; Україна

Зубрицький, Михайло Іванович (1856–1919), етнограф, фольклорист та історик, греко-католицький священник, дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (1904). Автор праць з історії, етнографії, краєзнавства Західної Бойківщини; Україна — Польща

Івана Купала (Свято Купала, Купайла), день літнього сонцестояння, старослов'янське свято

Іграшка народна (цяцька, забавка, виграшка, лялька), форма художньої творчості народу

Іграшкарство, 1) галузь українського народного мистецтва, вироби якої функціонально призначені для дитячої гри, забавки; 2) різновид деревообробного ремесла

Іконопис, особливий вид станкового живопису, твори якого є об'єктом культу та поклоніння; традиція зображувати Христа, Богородицю, святих і біблійні події, що сформувалася і розвинулася у східнохристиянській культурі

Імам байлди (імам-баялди), традиційна страва кримськотатарської кухні, турецької, болгарської та іншої кухонь; половинки баклажанів фаршировані тушкованими помідорами з цибулею та часником

Інкустація, 1) техніка оздоблення металевих, дерев'яних і кістяних виробів шляхом врізування та клеювання в поверхню шматочків іншого матеріалу; 2) техніка мозаїчного оздоблення предмета, виготовленого з одного матеріалу, шляхом врізування в його поверхню фігурних шматочків з інших матеріалів, що утворюють малюнок, який не виступає над поверхнею

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України, провідний багатопрофільний центр досліджень минулого й сучасного української національної культури та основних жанрів мистецтва

Інститут народознавства НАН України, науково-дослідна установа в складі Національної академії наук України (1992)

Інтарсія, 1) вид інкрустації дерев'яних виробів дерев'яними пластинками різного кольору і текстури; 2) давній італійський деревообробний метод; 3) тривимірна рельєфна картина з дерева

Історико-географічний регіон, основне поняття регіоналістики історичної. В основі історико-географічного поділу — комплексний принцип, що враховує природні, господарські, історичні та політико-адміністративні чинники

Каблучка (обруч, перстень), дерев'яна або металева прикраса на палець

Кавова традиція кримських татар, сукупність традицій приготування та споживання кави у традиційній кухні кримських татар; складник Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України (з 2024)

Каганець, невеличкий світильник, що складається з гнота та посуду, у який наливається олія, лій чи гас

Кайндль, Раймунд Фрідріх (1866–1930), історик, етнограф, фольклорист, педагог, дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (1914), дослідник етнографії Галичини та Буковини; Україна — Австрія

Калач, див. *Хліб обрядовий*

Календарна обрядовість українців, складний фольклорний комплекс в якому поєднуються раціональний досвід і релігійно-магічні вірування, естетичні традиції та пережиткові звичаї у житті природи або трудовій діяльності людей, котра підпорядковувалася сільсько-господарському трудовому (землеробському, аграрному) календарю

Калим, шлюбний викуп, який сплачує молодий/наречений, його батьки або інші родичі за молоду/наречену

Калиновський, Григорій (2-га пол. XVIII ст.), етнограф, опублікував працю про українські народні звичаї (1777), яка на думку багатьох дослідників, започаткувала систематичні етнографічні дослідження українців; Україна

Калита, 1) різдвяний хліб; 2) з дохристиянських часів — помащений медом ритуальний корж з отвором посередині, який використовують для ворожіння і молодіжних розваг у день Святого Андрія (Андрія Первозваного) як відгомін стародавньої сонячної емблеми; 3) традиційна обрядова гра, складова ритуальних молодіжних розваг приурочених до дня пам'яті Андрія Первозваного

Камізелька, див. *Жилетка*

Канелюри, 1) умовна назва способу орнаментації кераміки; 2) неглибокі вертикальні жолобки на поверхні фуста (стовбура) колони, напівколони, пілястри, а також горизонтальні жолобки на базі колони іонічного ордера

Капелюх, головний убір

Капота, різновид верхнього одягу

Каптан (кафтан), різновид верхнього чоловічого та жіночого одягу з довгими рукавами, довжиною до п'ят

Каптур (каптурчик, каптурка), головний убір

Капусняк, традиційна українська страва, зварена зазвичай з квашеної капусти з додаванням пшона; варили переважно у період зимових (різдвяних) М'ясниць; у піст цю страву робили пісною, на олії

Кара-Васильєва, Тетяна Валеріївна (1941), мистецтвознавець, доктор мистецтвознавства (1994), дійсний член НАМУ (2017), заслужений діяч мистецтв України (2007), професор (2011), Лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка (2012); Україна

Караїмський пиріжок (ет аяклак), караїмська національна страва у вигляді запеченого листкового тіста і начинки з рубленої сирої чи вареної баранини (рідше яловичини), або картоплі чи сиру; «Традиція приготування ет аяклак (караїмський пиріжок з м'ясом). Досвід караїмів Мелітополя» складник Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України (з 2018)

Карафка, глиняний або скляний виріб з вузьким горлом для зберігання рідини

Карбування, технологічний процес обробки металів, що полягає у виготовленні малюнка, напису або зображення шляхом вибивання та видавлювання певного рельєфу на пластині

Карпатське ліжникарство, див. *Ліжникарство*

Картуз, чоловічий та парубоцький головний убір, поширений в Україні з другої половини 19 ст.

Катанка, верхній суконний одяг

Катик, традиційний кисломолочний напій кримськотатарської кухні, поширений у кухнях Близького і Середнього Сходу

Каша, страва з крупів, пшона, гречки, ячменю, тощо, зварена на воді або молоці; традиційна страва українців

Квас (сирівець), кислуватий напій, який готують із житнього хліба або житнього борошна з солодом, також із меду, фруктів або з овочів

Кептар (киптар, кіптар), верхній хутряний одяг без рукавів у гуцулів

Кераміка, матеріали та вироби, отримані шляхом спікання глини їхніх сумішей з мінеральними домішками, а також порошок оксидів та інших неорганічних сполук (карбідів, боридів, нітридів, силіцидів тощо)

Кераміка архітектурна, різновид гончарного виробництва, що полягало у виготовленні: цегли, черепиці (дахівки), кахлів, тощо.

Кераміка малих форм див. *Іграшкарство*

Керсетка (корсет), верхній жіночий приталений одяг, без рукавів з кольорової тканини

Кибалка (обруч), складова жіночого головного убору — півкільце, кільце, обручик, виготовлені з льону, конопель та обшиті тканиною, з лубу, будь-якого штучного штивного матеріалу. Накладали на волосся під очіпок, хустку, намітку. Крім практичної функції, виконує оберегову

Київський торт, кондитерський виріб, продукція Київського кондитерської фабрики, один із символів м. Києва, сувенірний подарунок

Килимарство, галузь ткацтва; виготовлення килимів, гобеленів, килимових доріжок виготовлених ручним способом на вертикальних рамах-кроснах або горизонтальних верстатах із використанням лляної чи конопляної пряжі-основи та вовняної пряжі для візерунків

Кирея, 1) довгий суконний, широкий одяг із капюшоном; 2) одяг прямоспинного крою зі вставними клинами по боках; 3) стародавній чоловічий плащ, різновид парчевого, сукняного одягу, підбитого до рогами хутром

Кирчів, Роман Федорович (1930–2018), літературознавець, етнограф і фольклорист, доктор філологічних наук (1980), професор (1994), дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (1992), заслужений діяч науки і техніки України (2008); Україна

Кисіль, драглиста страва з ягідного або фруктового сиропу, молока тощо з домішкою крохмалю

Кисляк, загускле кисле молоко, широко використовується в кулінарії

Китриш, Михайло Єгорович (1936), гончар, скульптор, майстер художньої кераміки, член Національної спілки художників України (з 1971) та Національної спілки майстрів народного мистецтва України (з 1998), Лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка (з 1999); Україна

Клембівська сорочка «з квіткою», традиційна вишита сорочка с. Клембівка, тепер Могилів-Подільського району Вінницької області, *Україна*; складник Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України (з 2020)

Клуня (стодола), будівля для зберігання снопів, сіна, половин тощо, а також для молотби, віяння й т. ін.

Книш, див. *Хліб обрядовий*

Ковальство, обробка металів способом холодного або гарячого кування

Ковбаса, продукт харчування, приготовлений зі шматочків м'яса і сала, м'ясного фаршу, круп та іншого, якими начиняють кишку або оболонку з штучної плівки

Кобеньяк (кирея, сіряк, каптан), суконний довгий верхній одяг з відлогою; носили зимою поверх кожуха

Кобете (кобете), м'ясний пиріг з бараниною, картоплею, цибулею; популярний в кримськотатарській кухні

Коболчинська кераміка, див. *Кераміка*

«Коза» (обряд), новорічний (різдвяний) обхід дворів колядниками

«Козак Мамай», «козак-бандурист», картина із зображенням козака-бандуриста, створена за традиційною схемою — в її центрі у статичній позі сидить козак з бандурою.

Козацькі пісні Дніпропетровщини (козацька пісня), явище виконання степових пісенних творів у Дніпропетровській області; складник Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України, які потребують термінової охорони (з 2016)

Кожух (тулуб, шуба), довга, не вкрита сукном шуба з великим коміром, пошита переважно з овечої шкіри хутром до середини

Кожухарство, 1) традиційне ремесло з пошиття універсального верхнього одягу з овчини, різновидом кравецької справи; 2) див. *Кушнірство*

Колесса, Іван Михайлович (1864–1898), етнограф, фольклорист; Україна.

Колесса, Філарет Михайлович (1871–1947), етнограф, фольклорист, композитор, літературознавець, основоположник українського етнографічного музикознавства, академік ВУАН (1929), дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (1909); Україна

Коливо, поминальна кутя у вигляді каші з пшениці, ячменю, рису з солодкою підливою (з меду)

Колиска, невеличке ліжечко для спання і колисання дитини

Колти, жіноча прикраса періоду Давньої Русі, яку прикріплювали нижньою частиною до рясни. Мали форму сережок, прикрашених з обох боків

Коляда, 1) цикл стародавніх слов'янських язичницьких свят, пов'язаних з аграрним культом (після прийняття християнства частково збіглися зі святом Різдва); 2) релігійно-обрядова пісня, традиційна для культури українців; співається у Різдвяні свята, прославляє народження Ісуса Христа; 3) у дохристиянських віруваннях це богиня Неба, мати Сонця, дружина Дажбога

«**Коляда на Майзлях**» міжнародний Різдвяний фестиваль, див. *Коляда*

Колядування, давній звичай (обряд) зимових (різдвяних) обходів із виконанням величально-поздоровчих пісень (колядок) і речитативних формул (віншівок)

Комора, 1) господарська споруда або приміщення для зберігання майна; 2) весільний обряд, який включав перевдягання молодої/нареченої в інший одяг, вивід її до весільних гостей та демонстрацію її цнотливості

Конвісарство, різновид художньої металообробки; ремесло пов'язане із виробництвом і обробкою предметів з олова (кухлі, столове і кухонне начиння, ложки, ланцюги, хрещальні свічки)

Корали (коралі), нагрудна прикраса у вигляді одного або декількох разків намиста з натуральних чи штучних коралів різного розміру

Коровай, 1) обрядовий хліб; 2) великий круглий пухкий здобний хліб із прикрасами з тіста, який печуть на весілля; 3) здавна ритуальний священний жертвний хліб, що заступив м'ясну жертву

Короленко, Прокіп Петрович (1834–1913), етнограф, археограф, краєзнавець Кубані, дослідник історії Чорноморського війська; тепер Росія

Коромисло, дерев'яна вигнута палиця з зарубками або гачками на кінцях, якою носять на плечах відра з водою тощо

Корочун (карачун), 1) див. *Хліб обрядовий*; 2) пов'язане з Колядою свято, назва Коляди; свято різдвяного циклу, періоду найкоротших днів у році; 3) міфологічна істота на противагу доброї Коляди; 4) дідух

Корчма, див. *Шинок*

Косач, Ольга Петрівна, див. *Пчілка, Олена*

Косівська кераміка, традиційний промисел Гуцульщини та один із різновидів української народної кераміки; складник Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України (з 2018) і Репрезентативного списку нематеріальної культурної спадщини людства (з 2019)

Косівський державний інститут прикладного та декоративного мистецтва, вищий навчальний заклад у м. Косів Івано-Франківської області (заснований 1882), Україна.

Костомаров, Микола Іванович (1817–1885), історик, поет-романтик, етнограф, фольклорист, громадський діяч, засновник та ідеолог Кирило-Мефодіївського братства

Котлета по-київськи, різновид котлети, овальної форми, у вигляді відбитого курячого філе, у яке загорнуто шматочок холодного вершкового масла

Коцарство, виготовлення на вертикальному верстаті довговорсового вовняного килима-коца, у якому один ряд ворсових вузлів перемежається з декількома рядами «піткання» (поперечні рядки, що разом з основою створюють полотняний перетин та гладке ткання)

Кошара, 1) загорода або хлів для овець, кіз; 2) вівчарня; 3) хлів для великої рогатої худоби

Кошикарство, різновид лозоплетіння

Кошниця, висока й вузька повітка, виплетена з лози, куди зсипають кукурудзу в качанах

Крайка, жіночий пояс із грубої (переважно вовняної) кольорової пряжі

Крашанка (галунка), різновид розпису великодніх яєць

Кривулька, лемківська жіноча нагрудна прикраса

Кримськотатарська кавова культура, сукупність традицій приготування та споживання кави у традиційній кухні кримських татар; складник Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України (з 2024)

Кров'янка, національна страва українців, кров'яна ковбаса (часто з домішкою круп, сиру)

Кролевецьке переборне ткацтво, різновид ткацького ремесла; складник Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України (з 2018)

«Крупка» (качана каша), обрядова страва

Крученики, українська національна смажена страва переважно з овочів, грибів тощо, туго обгорнених тонким шаром м'яса

Кубань, історико-географічний регіон у північно-західній частині Кавказу

Куліш, українська національна страва — густий суп (звичайно з пшона)

Куліш, Пантелеймон Олександрович (1819–1897), письменник, історик, етнограф, класик української літератури, одна з чільних постатей українського національно-культурного відродження; Україна

Культура традиційного вівчарства Бессарабії, див. *Вівчарство*

Культурний простір України, сфера, в якій відповідно до законодавства провадиться культурна діяльність та задовольняються культурні, інформаційні та дозвілєві потреби громадян, що охоплює, зокрема, телебачення, радіомовлення, періодичні друковані видання та книговидавничу продукцію, ринок культурних благ, а також культурно-мистецьке середовище

Культурні блага, товари та послуги, що виробляються в процесі провадження діяльності у сфері культури для задоволення культурних потреб громадян (книги, художні альбоми, аудіовізуальні твори та їх демонстрування, аудіопродукція (музичні звукозаписи), твори та

документи на новітніх носіях інформації, вироби художніх промислів, театральні та циркові вистави, концерти, культурно-освітні послуги тощо)

Кульчики (сережки, когутки), жіночі вушні прикраси

Куманець, керамічна фігурна посудина для спиртних напоїв

Кумівство, звичай обрання дитині «других батьків» — покровителів

Кунтуш (кунтуша), верхній розпашний одяг

Кураб'є («хурабіє»), різновид пісочного печива у кримськотатарській кухні

Курник, приміщення для курей

Куртка (курта, куртина), верхній суконний одяг до пояса

Кутя, обрядова каша з ячмінних або пшеничних зерен, уживана з солодкою підливою напередодні Різдва чи Водохреща

Кутя голодна, другий свят-вечір, ритуальна вечеря напередодні Водохреща

Кушнірство, традиційне шкіряне ремесло з вичинки овечих шкур

Лава, дошка (або кілька дощечок) на стояках (іноді — прикріплена до стіни), на яку сідають або кладуть, ставлять що-небудь

Лебідзак, Юрій Іванович (1873–1927), художник-кераміст, організатор вітчизняного гончарного виробництва; Україна

Левченко, Микола Захарович (1903–1934), етнограф, історик, заарештований у справі «Спілки визволення України» (1929); Україна

Лежень, див. *Калач*

Лейбик (кептар, кептарик, кожушок), 1) жіночий та чоловічий короткополий хутрянний нагрудний одяг без рукавів; 2) жіночі подовжені хутряні безрукавки

Леквар сливовий, традиційне закарпатське повидло зі слив; складник Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України (з 2022)

Лемківщина, етнічна українська земля в Бескидах, розташована на території Польщі, Словаччини, України

Ливарництво (відливництво, ліярництво), різновид металообробки, за яким металеві предмети виготовляються способом лиття

Ликоплетіння, різновид традиційного деревообробництва

Литовченко, Іван Семенович (1921–1996), художник декоративного та монументального мистецтва, Заслужений діяч мистецтв України (1992), Державна премія України ім. Т. Шевченка (1998, посмертно)

Литовченко, Марія Тимофіївна (1927–2014), художниця декоративного текстилю, Заслужений художник України (1996), член СХУ (1965), Державна премія України ім. Т. Шевченка (1998)

Личаки, плетене взуття із лика або соломи, здебільшого розповсюджене на Поліссі

Лівобережна Україна, 1) загальноприйнятий історико-географічний термін, який вживається, головним чином, для означення українських земель (у різні часи, проте, не однакових за загальною площею) на лівому березі Дніпра; 2) частина Української козацької держави (Гетьманщини), яка на правах автономії ввійшла до складу Російської держави (1654) й офіційно виділилась унаслідок Андрусівського перемир'я (1667)

Ліжникарство, домашнє виготовлення ліжників і ліжникових виробів ручним способом, важлива галузь ткацтва

Ліжник, це домоткана ковдра з овечої вовни

Лінинський, Петро Степанович (1920–2003), майстер різьблення на дереві, колекціонер, реставратор; Україна

Лобода, Андрій Митрофанович (1871–1931), етнограф, фольклорист, літературознавець, педагог, організатор краєзнавчого руху в Україні, академік ВУАН (1922), дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (1924); Україна

Ложкарство, різновид народного ремесла з виготовлення дерев'яних ложок

Лозинський, Йосип Іванович (1807–1889), етнограф, мовознавець, публіцист, греко-католицький письменник, діяч українського національного відродження; Україна

Лозоплетіння, 1) одне з найдавніших ремесел; 2) різновид декоративно-прикладного мистецтва

Локшина, виріб із прісного пшеничного тіста у вигляді тонких вузько порізаних висушених смужок; здавна поширена в народній кухні

Ломиковський, Василь Якович (1777– бл. 1848), агроном, історик-аматор, етнограф, перекладач; Україна

Луговський, Борис Львович (1898–1937), історик, етнограф, музеєзнавець. Один із фундаторів Чернігівського наукового товариства; Росія — Україна

Лукашевич, Платон Якимович (бл. 1809–1887), етнограф, мовознавець, фольклорист, видавець; Україна

Лукашко, Василь Миколайович (1935–2008), майстер різьблення по дереву, лауреат Державної премії України імені Т. Г. Шевченка (1982); Україна

Людвісарство, ремесло з відливання мідних та бронзових речей — найширше розвинулось у сфері виготовлення дзвонів і гармат

Люлька, 1) приладдя для куріння, що складається з мундштука і чашечки для накладання тютюну; 2) колиска

Майоліка, різновид кераміки, що виготовляється з випаленої глини з використанням розписної глазурі

Майстер народного художнього промислу, фізична особа, носій традицій народного мистецтва, яка створює і виготовляє вироби народного художнього промислу відповідно до його традицій

Макітра, вид глиняного посуду великого розміру напівсферичної форми з широким отвором

Маковія, див. *Спаси*

Максимович, Михайло Олександрович (1804–1873), науковець-енциклопедист (природознавець, філософ, історик, археолог, архівознавець, краєзнавець, етнограф, фольклорист, лінгвіст, літературознавець); поет, публіцист, громадський діяч, перший ректор Імператорського університету Св. Володимира; Україна

Маланки, традиційний новорічний обряд з використанням масок

Мальовки, малюнки на тонкому папері, виконані аніліновими фарбами («манійками»), що їх наклеювали на ґрунт стіни для оздоблення селянської хати

Малярство народне (народний живопис), секулярний вид мистецтва, хатні ікони та народні картини

Мамалига, густа каша з кукурудзяного борошна

Мандрика, українська національна страва — пампушка із сиру, яєць, борошна, що має форму коржика; вид сирника (готували на розговіння на Петрів день)

Маркевич, Микола Андрійович (1804–1860), історик, поет-романтик, етнограф, фольклорист, композитор, збирач і упорядник стародруків та рукописів, перший український енциклопедист; Україна

Маркович (Маркевич), Опанас Васильович (1822–1867), фольклорист, етнограф, член Кирило-Мефодіївського товариства; Україна

Маркович (Маркевич), Яків Михайлович (1776–1804), історик, географ, етнограф; Україна — Росія

Масниця (Масляна, Колодій, Сирна неділя, Масляниця), одне із найдавніших слов'янських свят-забав, що стало традиційним українським народним гулянням (інтермедією, народним театром) із рудиментами давніх магічних язичницьких ритуалів та обрядодій, приготуванням і споживанням значної кількості ситної борошняно-молочної їжі

Матейко, Катерина Іванівна (1910–1995), етнограф, музеєзнавець, кандидат історичних наук (1955), дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (1992); Польща — Україна

Материзна, майно, що дісталось дочці чи сину у спадок від матері

Мед (слабоалкогольний напій), продукт бродіння меду бджолиного

Медицина народна, сукупність набутих знань з метою самодопомоги, самолікування від недуг раціональними засобами рослинного, тваринного (чи мінерального походження) й ірраціональним, основаними переважно на замовляннях, заклинаннях духів, магічних діях тощо

Медовуха, алкогольний напій

Меланки, вечір напередодні старого Нового року (Василя Великого день), що входить до різдвяно-новорічного циклу, припадав на календарне християнське свято Преподобної Меланії

Метеорологія народна, тривале емпіричне спостереження за поведінкою тварин і рослин, станом, реакцією на різні явища в навколишньому середовищі, відповідним їх виявленням, стереотипізованих людиною, спрямованих на успіх і виробничо-господарських справах, ладу в побуті й родині, доброго настрою

Метрологія народна, умовне та своєрідне окреслення мір часу, довжини, об'єму тощо

Мешти, зшиті жіноче та чоловіче взуття у вигляді літніх туфлів

Міжнародна асоціація українських етнологів, міжнародна громадська організація вчених-етнологів, заснована в м. Києві для координації народознавчих досліджень про Україну і в Україні поза її межами, про українську діаспору, інші народи світу, для науково-теоретичних розробок з питань етнографії, пропаганди етнографічних знань, організації етнографічних осередків у регіонах, для фіксації пам'яток народно-традиційної культури

Міліна (баниця), болгарська національна страва, запечений листовий пиріг із сиром або бринзою, який заливається яйцями і сметаною; складник Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України (з 2022)

«Міра» традиційне свято, ключове календарно-обрядове свято гуцулів, що проводять на початку травня; складник Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України (з 2023)

Миколая (День Святого Миколая), традиція святкування та вшанування християнського святого Миколая Мирлікійського (Миколая Чудотворця, Миколая Угодника, Миколая Святого)

Миловаріння, промисел з виробництва мила

Милорадович, Василь Петрович (1846–1911), фольклорист, етнограф, історик, дослідник фольклору Полтавщини; Україна

Миска (мисочка, миса), посудина у вигляді широкої чашки, глибокої тарілки (раніше переважно глиняної або дерев'яної), в якій звичайно подають страву до столу

Мисливство, спеціальне використання тваринного світу шляхом добування мисливських тварин, що перебувають у стані природної волі або утримуються в напіввільних умовах у межах мисливських угідь

Мисник, полиця для посуду, іноді для продуктів у сільській хаті

Мищенко, Фросина Іванівна (1926–2021), майстриня художнього розпису та гончарного мистецтва, член Національної спілки майстрів народного мистецтва України (1991), заслужений майстер народної творчості України (1995); Україна

Млинці, страва з прісного яєчного рідкого тіста, приготована на гарячій сковороді, змащений жиром

Мосяжництво, різновид художнього металообробництва

Мотанка, див. *Вузлова лялька*

Мошинський, Казимир (1887–1959), етнограф, дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (1933); Польща

Музей горюньської культури, див. *Путивльський державний історико-культурний заповідник*

Музей етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України, музей етнографії досліджує питання історії і теорії мистецтва, етнології та народних промислів в Україні, традиції, обряди, звичаї, народну культуру й побут, проблеми профільного музеєзнавства (1951)

Мушинка, Микола Іванович (1936–2024), фольклорист та українознавець, мистецтвознавець, бібліограф, голова Асоціації українців у Словаччині (з 1990), іноземний член НАН України (1997); Словаччина

Наволочка (наволока, пошивка, пішва), чохол з тканини, який надівають на подушку

Наддніпрянина, історичний регіон у центральній частині України, у долині р. Дніпра

Надсянська говірка (надсянський говір), належить до архаїчних говорів галицько-буковинської групи південно-західного наріччя, має звукові перетворення, своєрідну лексику та діалекти; складник Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України (з 2022)

Найден, Олександр Семенович (нар. 1941), мистецтвознавець, художник, письменник, дослідник творів народної культури, член НСХУ (з 1990), доктор мистецтвознавства (1997), лауреат Національної премії України імені Т. Шевченка (2010); Україна

Накидка, 1) верхній одяг без рукавів; 2) покривало для подушки, ліжка, тощо

Наконечний, Віктор Андрійович (нар. 1947), майстер витинанок і писанок, різьблення на дереві, живописець, графік; Заслужений майстер народної творчості України (1995), лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка (2009); Україна

Наливка, солодкий спиртний напій, настояний на ягодах або фруктах

Налисники, тонкі млинці з начинкою, найчастіше з кисломолочним сиром

Намисто (монисто, пацьорки), нашійна жіноча та дівоча прикраса

Намітка (перемітка, рантух, завивало, убрус, серпанок, плат, рубок), жіночий рушникоподібний головний убір

Народна картина, різновид образотворчого фольклору, один із найрозповсюдженіших на території України в ХХ ст.

Народний календар, народна чи етнічна хронологія як система визначення часу тієї чи іншої події в добі, господарському сезоні, пори року відповідно до явищ природи і важливих суспільно-сімейних подій, переважно традиційних свят українців

Народний художній промисел, це творча та виробнича діяльність, метою якої є створення художніх виробів декоративно-ужиткового призначення, що здійснюється на основі колективного освоєння і спадкоємного розвитку традицій народного мистецтва у певній місцевості в процесі творчої праці майстрів народних художніх промислів

Народознавство, український лексичний вираз на означення науки про буття народу. Тотожне етнографії й етнології

Настойка, 1) горілка або спирт, настояний на ягодах, плодах, травах; 2) використовується в народній медицині

Наулко, Всеволод Іванович (1933–2018), історик, етнолог, член-кореспондент НАН України (1997); Україна

Національна спілка майстрів народного мистецтва України, всеукраїнська творча громадська організація, що об'єднує майстрів традиційного народного мистецтва, мистецтвознавців, дослідників у цій галузі та професійних художників, які своєю творчою діяльністю сприяють відродженню й розвитку мистецьких традицій народу; заснована 1990 у м. Києві

Національне культурне надбання, сукупність унікальних культурних цінностей, об'єктів культурної спадщини, що мають виняткове історичне значення для формування культурного простору України

Національний музей народної архітектури та побуту України, архітектурно-ландшафтний комплекс історико-етнографічних регіонів України, діє з 1969 (м. Київ)

Нематеріальна культурна спадщина, звичаї, форми показу та вираження, знання, навички, що передаються від покоління до покоління, постійно відтворюються спільнотами та групами під впливом їхнього досвіду, оточення, взаємодії з природою, історії та формують у них почуття самотності та наступності, сприяючи таким чином повазі до культурного розмаїття і творчості людини

Нечуй-Левицький, Іван Семенович (1838–1918), письменник, педагог, етнограф, фольклорист, перекладач; Україна

Новий рік, час початку календарного року, свято на честь початку календарного року

Новицький, Григорій Ілліч (р. н. невід. — після 1727), етнограф, військовий діяч; Україна — Росія

Новицький, Яків Павлович (1847–1925), історик, археолог, архівіст, етнограф, фольклорист, краєзнавець, член-кореспондент ВУАН (1924); Україна

Новосілля, 1) місце чи будинок, куди недавно хто-небудь переселився або збирається переселитися; 2) нове житло; 3) святкування з нагоди переселення в нове житло

Обгортки, див. *Горбатки*

Обжинки, свято з нагоди закінчення жнив

Обрус (убрус), 1) спочатку хустка, шматок полотна, рушник, те-пер — скатерка, настільник; 2) старовинне біле вкриття голови заміжньої жінки в лемків; схожий на намітку, але коротший та ширший

Обручки (вінчальні персні), прикраси на пальці

Обряд, спадкові символічні дії, які приурочені на відзначення важливих подій у житті громади, родини чи окремої особи і носять публічний і урочистий характер з метою опосередкованого впливу на практичний результат у різних сферах життя

Обряд приготування зливоної каші, див. *Каша*

Обухівський «шитий» рушник, різновид рушника виконаний виразною рельєфною вишивкою, яка щільно покриває тканину, та створює враження суцільного зашитого полотна; складник Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України (з 2023)

Обуховицьке ткацтво, різновид ткацтва, поширений в с. Обуховичі Вишгородського району Київської області; складник Націо-

нального переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України (з 2023)

Овчар, Антон Степанович (нар. 1942), столяр-червонодеревник, лауреат Державної премії України імені Т. Г. Шевченка (1982); Україна

Озерний, Михайло Іванович (нар. 1938), майстер художньої кераміки, скульптор, живописець, народний художник України (2019), лауреат Державної премії України ім. Т. Г. Шевченка (1981)

Окрошка, різновид холодного супу

Олешнянське гончарство Чернігівщини, див. *Гончарство*

Омеляненко, Василь Онуфрійович (1925–2021), гончар, майстер глиняної іграшки й фігурного посуду, заслужений майстер народної творчості України (з 1976), лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка (з 1999); Україна

Онучі, допоміжні види утеплення для ніг

Опішнянська кераміка, різновид традиційної української кераміки; складник Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України (з 2018)

Орнамент, оздоблювальний візерунок, побудований на ритмічному чергуванні різноманітних зображень, які можуть бути великомасштабними й дрібномасштабними, стилізованими й натуралістичними, мати різне походження, й складатися з певних мотивів: антропоморфних, геометричних, зооморфних, орнітоморфних, рослинних або фітоморфних, тератологічних

Орнек — кримськотатарський орнамент та знання про нього, національний кримськотатарський орнамент, одне із найдавніших досягнень культури кримськотатарського народу; складник Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України (з 2018) і Репрезентативного списку нематеріальної культурної спадщини людства (з 2021)

Осередок народного художнього промислу, територія, у межах якої історично склався і розвивається відповідно до самобутніх традицій народний художній промисел

Ослін, переносна кімнатна лава для сидіння

Очіпок (чепець, чепчик), жіночий головний убір шапкоподібного типу складної форми, пошитий з бавовняної, вовняної чи шовкової тканини

Пампушки, невеличкі круглі й пишні булочки, виготовлені з кислого тіста з житнього, пшеничного, гречаного чи іншого борошна

Панчохи, допоміжні види утеплення та захисту ноги у вигляді в'язаних або плетених виробів

Папах, чоловічий і парубочький головний шапкоподібний високий убір з хутра або повсті

Папірництво, промисел із виготовлення паперу, початок освоєння в Україні від XVI ст.

Парахін, Василь Григорович (1937–2024), майстер народного мистецтва, вивчав та сприяв поширенню автентичних народних ремесел; Україна

Паркан, стіна, звичайно дерев'яна, що обгороджує або відгороджує що-небудь

Паска, солодкий здобний високий білий хліб циліндричної форми, що за православним звичаєм випікається до Великодня

Пата, Тетяна Якимівна (1884–1976), художниця, майстер петриківського розпису, Заслужена майстриня народної творчості (1962), перший вчитель розпису у Петриківській школі декоративного малювання; Україна

Паулі, Ігнацій (Жегота) (1814–1895), фольклорист, етнограф, історіограф, історик Галичини, дослідник українського та польського фольклору; Польща

Пахлава (баклава), кондитерський виріб з листового тіста з горіхами в сиропі, поширений в кухнях східних народів

Перелаз, певним чином обладнана частина огорожі; місце, де перелазять або переступають, перескакують через неї

Перемітка див. *Намітка*

«Переяслав», Національний історико-етнографічний заповідник один із найбільших музейних комплексів України, включає 24 тематичних музеїв різних профілів на території 3050 га (1979)

Перли (перла), дівоча та жіноча нагрудна прикраса

Перший Спас (Маковія, Маковея, Медовий Спас, Спаса на воді), див. *Спаси*

Петриківський розпис, українське декоративно-орнаментальне малярство XIX–XXI ст.; складник Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України (з 2012) і

Репрезентативного списку нематеріальної культурної спадщини людства (з 2013)

Петрів день (Петра й Павла), народна назва християнського свята літнього циклу на честь апостолів Петра й Павла

Печорний, Петро Петрович (нар. 1932), художник декоративно-прикладного мистецтва, народний художник України (1997), Національна премія України імені Тараса Шевченка (2013); Україна

Південна Україна, історико-географічний регіон в межах сучасних Запорізької, Миколаївської, південно-східної частини Одеської, Херсонської областей та Автономної Республіки Крим

Південно-Західний відділ Російського географічного товариства, наукова інституція, що діяла в м. Києві 1873–1876 з метою всебічного етнографічного та економічно-статистичного дослідження України

Підляшшя, історико-географічний регіон у середньому Побужжі, розташований у південно-східній Польщі

Піч, пристрій для опалювання будівель або для отримання високої температури, призначена для випікання хліба та інших борошняних виробів, варіння страв та напоїв; верхня частина цієї споруди, призначена для лежання, сидіння, сушіння збіжжя тощо

Пиво, малоалкогольний напій, що виготовляється звичайно з ячмінного солоду і хмелю

Пилипенко, Ярина Улянівна (1893–1979), художниця та вишивальниця, майстриня петриківського розпису; Україна

Пилипівка, народна назва християнського 40-денного Різдвяного посту, який починається в день апостола Пилипа (27 листопада)

Пироги, 1) печений виріб із тіста з начинкою; 2) ужиткова назва вареників

Писанкарство, галузь народних художніх промислів, що займається розписом натуральних або ж декоративних яєць з метою їх використання в обрядових традиціях, як предметів декоративно-прикладного мистецтва

Писанки, фарбовані або орнаментовані курячі яйця, що здавна використовувались як обрядові атрибути, оскільки яйце вважалося символом життя

Піджак, чоловічий нагрудний одяг з рукавами

Піст, 1) цілковите утримання від їжі або її обмеження, відмова від певних видів їжі, а також самообмеження в мирських насолодах; 2) встановлений період тривання таких заборон і обмежень

Плацинда (плачинда, плачінда), виріб із листового тіста, різновид пирога поширений на півдні України; «Культура приготування та споживання плацинди у селах долини річки Фрумушика» складник Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України (з 2022)

Плахта, жіночий поясний одяг (Наддніпрянщина, Слобожанщина, Південь України), який виготовляли з двох полотнищ — гривок, які зшивали приблизно наполовину або на дві третини, після чого перегинали удвоє так, щоб зшита частина охоплювала фігуру ззаду, а незшиті — крила, криси — вільно звисали по боках

Плетіння, кустарний промисел по виготовленню господарсько-побутових та художніх виробів з різноманітної еластичної сировини

Пліт, 1) скріплені в один або декілька рядів колоди для сплаву або для переправи на них по воді; 2) огорожа, плетена з хворосту

Плитка-Горицвіт, Параска Степанівна (1927–1998), художниця, фотограф, письменниця, етнограф; Україна

Пляцок, плоский виріб з тіста, тонкий коржик; в Галичині — кондитерський виріб, що поєднує коржі, креми та начинки, зазвичай прямокутної форми

Побратимство (Посестринство), звичаї духовного споріднення, індивідуальної взаємодопомоги

Повітка, 1) господарське приміщення для утримання домашніх тварин або зберігання сільськогосподарського реманенту та різного майна; 2) накриття

Поділля (Подільська земля), історико-географічна область у центрально-західній частині України, що межує з Молдовою

Покривало (рядно, верета, радюжка, плахта), поліфункціональний шматок тканини, яким покривають кого-, що-небудь

Покрівля, 1) верхній гідростійкий захисний шар даху або покриття будинку, споруди, що захищає їх від атмосферних опадів; 3) у народній архітектурі застосовують покрівлі з природних матеріалів органічного походження: соломи, очерету, драмки, тесу тощо

Покрова Пресвятої Богородиці (Покров, Покрова), у християнських церквах візантійської традиції (православних і східних католицьких) — неперехідне свято богородичного циклу. В Україні — одне з найбільших релігійних свят, народне й національне свято; мало особливе значення в історії українського козацтва

Покуття (Покуте), історичний регіон України, південно-східна частина сучасної Івано-Франківської області

Покуття, в українській селянській хаті — куток, розміщений по діагоналі від печі, та місце біля нього

Полісся (Прип'ятьське Полісся), вкритий лісами та болотами малозалюднений регіон в басейні р. Прип'ять (північ Правобережної України і південь Білорусі)

Полтавщина, історичний регіон, що лежить у пониззях та у середній течії річок Сули, Псла та Ворскли

Пологи (народини, роди, родини), 1) процес народження дитини; 2) цикл родильних обрядів

Поминки, звичай вшанування померлого та культу предків

Попередниця (передник, хвартух), назва жіночого поясного вбрання. Носили з плахтою, спідницею

Посаг (віно, придане), майно, гроші, що їх дають батьки або родичі нареченій, коли вона виходить заміж

Посівання (посівалки, засівання, обряд посипання), старовинний різдвяний чи новорічний обряд, коли колядники розсипають по хаті, кімнаті зерно, вітаючи господарів зі святом і зичачи їм щастя і здоров'я в Новому році

Постоли, 1) взуття, виготовлене з шкіри; 2) взуття, сплетене з лика; 3) плетене взуття з товстої невідбіленої конопляної нитки, тощо

Пострижини, у сімейній/родинній обрядовості українців відзначали річницю від дня народження дитини

Посудництво, див. *Гончарство*

Потушняк, Федір Михайлович (1910–1960), етнограф, фольклорист, археолог, письменник, філософ, педагог, дослідник культури Закарпаття; Україна

Поховальна обрядовість українців, система дій, спрямованих на допомогу родині померлої людини (небіжчика) в його похороні, вшанування померлого та прилучення його до культу предків

Похорон, сукупність обрядів, пов'язаних із проводами і похованням тіла померлого

Пошивайли, родина майстрів художньої кераміки; Україна

Пояс (окрайка, попружка), невід'ємна складова жіночого й чоловічого народного строю. Старовинні пояси були плетені, згодом — ткані з вовни, льону, конопель, а також виготовлені із шкіри

Правдюк, Олександр Андрійович (1926–1994), вчений-фольклорист, етномузиколог, збирач та популяризатор народної музичної творчості, доктор мистецтвознавства; Україна

Правобережна Україна, Правобережжя, загальноприйнятий історико-географічний термін, який вживається, для означення українських земель (у різні часи, проте, не однакових за загальною площею) на правому березі Дніпра

Практика з охорони традиційних ремесел та народного мистецтва, див. *Національна спілка майстрів народного мистецтва України*

Пречиста, народна назва двох церковних свят, присвячених Богородиці — Успіння Пресвятої Богородиці (Перша Пречиста) та Різдва Пресвятої Богородиці (Друга Пречиста)

Приазов'я, південно-східний регіон України на березі Азовського моря, між Росією та Кримським півостровом

Призьба, невисокий, переважно земляний насип вздовж стін хати з надвору

Приймацтво, традиційне явище сімейних і господарських відносин, пов'язане з особою приймака, тобто сторонньої людини, прийнятої на певних умовах в ту чи іншу родину

Примаченко, Марія Овксентіївна (1909–1997), майстер народного декоративного розпису, народний художник УРСР (з 1988), лауреат Державної премії УРСР імені Т. Г. Шевченка (1966); Україна

Причілок (від при та чоло) бічний фасад будинку; в українській народній архітектурі головний фасад будинку (хати) називають чолом, бічний — причілком

Причорномор'я, регіон на півдні України, що простягається вздовж північного узбережжя Чорного моря

Проводи, церковна назва звичаю поминати померлих на другий тиждень після Великодня, інші назви — гробки, могилки, поминки

Промисел, 1) добування засобів існування (про полювання на кого-, що-небудь, лювлю когось, чогось і т. ін.); 2) місце, родовище, де добувають що-небудь; добувне промислове підприємство

Протор'єви, родина українських майстрів керамічного мистецтва

Проща, 1) поховальний обряд в українців; 2) див. *Паломництво*

Прощена (Прощальна, Сиропустна) неділя — у християнстві — звичай просити взаємне вибачення у родичів і знайомих на знак розуміння і християнської любові; останній день Масниці і остання неділя перед Великим постом

Прядіння, один із різновидів текстильного виробництва, що націлені на виготовлення речей широко вжитку

Прядка, Володимир Михайлович (1942), художник, скульптор, педагог, майстер монументально-декоративного та сакрального мистецтва, дійсний член (академік) НАМУ (з 2004), народний художник України (з 1996), лауреат Державної премії України імені Тараса Шевченка (1998); Україна

Пундики, в українській кухні — рід печива, тістечка, здобні булочки; також випічка із шарового тіста, перекладеного підсмаженою на олії цибулею

Пчілка, Олена (Косач, Ольга Петрівна; 1849–1930), письменниця, фольклористка, етнограф, публіцист, критик, педагог, активна учасниця українського жіночого руху, перекладачка з російської мови, член-кореспондент ВУАН (1925); Україна

Районування етнографічне, поділ етнічної території за низкою локальних культурно-побутових, духовно-обрядових, господарсько-виробничих ознак, примет і діалектних особливостей мовленнєвої культури тощо, що виникли внаслідок специфічного географічного ландшафту, історичних умов розвитку етносу, стану іноетнічних зв'язків та контактів

Раковський, Геннадій Францович (1936–2013), майстер декоративного розпису. Один із засновників та перших викладачів Самчиківської художньої школи традиційного народного декоративно-прикладного мистецтва; Україна

Регіон історико-етнографічний, частина етнічної території, що вирізняється комплексом етно-культурних примет, ознак (особли-

востями локальної народної архітектури, одягу, їжі, обрядами, господарськими заняттями тощо), яка сформувалась унаслідок ландшафтно-кліматичних, історичних умов та ін.

Ремесло, дрібне виробництво готових виробів, що базується на ручній техніці при відсутності виробничого поділу праці

Ремінь (ремінник, рамінь), шкіряний широкий пояс, черес

Ретязь, 1) різновид пояса, виготовленого з металу; складається з п'яти й більше металевих ланцюжків, приєднаних до двох великих пряжок із гравірованим візерунком; 2) ланцюжок; 3) техніка вишивання, подібна до хрестика (Гуцульщина)

Решетилівське килимарство, килими з рослинним орнаментом, виконані вручну різнокольоровою шерстю чи шовком, традиційне ремесло м. Решетилівка Полтавської області; складник Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України (з 2018)

Рибальство, 1) лов, добування риби як галузь народного господарства; 2) рибальський промисел

Ринка, див. *Миска*

Ритуал, визначена традицією усталена послідовність символічних актів, обрядів

Різдвяний обряд «Мошу» (обряд чоловічої коляди), різдвяний обряд колядування, в якому беруть участь неодружені чоловіки, проходить 24 та 25 грудня, поширений на території с. Орлівка Ізмайльського району Одеської області; складник Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України (з 2022)

Різдвяний «павук», традиційна прикраса в оселі українців на різдвяні та новорічні свята, виготовлений з соломи

Різьблення (різьбярство, різьба), один із видів декоративного мистецтва, який полягає у знятті певного шару матеріалу за допомогою спеціальних інструментів

Різьблення по дереву (сницарство), вид декоративно-прикладного мистецтва, один із видів художньої обробки деревини

Рільництво, одне з основних традиційних занять людської спільноти, спрямоване на вирощування культивованих рослин шляхом обробітку ґрунту, як ефективного засобу підтримання, а навіть підвищення його родючості

Рогозоплетіння, виготовлення господарсько-побутових та художніх виробів з рогозу; складник Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України (з 2023)

Родильна обрядовість українців, сукупність звичаїв та обрядових дій, спрямованих на створення сприятливого психологічного настрою для породіллі, прийому пологів та вшанування породіллі й новонародженого

Розанов, Василь Федорович (чернече ім'я — Гавриїл; 1781–1858), церковний діяч, парвославний архієпископ, історик. Поклав початок краєзнавчим та історико-археографічним дослідженням Катеринославщини; Росія

Розвадовський, В'ячеслав Костянтинович (1875–1943), художник, педагог, популяризатор українського народного мистецтва; Україна — Узбекистан

Розпис художній, сюжетні або орнаментальні живописні зображення на будівлях і побутових предметах

Рошиб'юки, родина гончарів у м. Косів, Україна

Руденко, Марія Авксентіївна (1915–2003), художниця, етнограф, майстриня витинанок; Україна

Рукоділья, виготовлення яких-небудь виробів, речей ручним способом

Русов, Олександр Олександрович (1847–1915), земський статистик, етнограф і фольклорист, громадський діяч; Україна

«Руська трійця», громадсько-культурне угруповання демократичного спрямування, що сформувалося серед української студентської молоді Львівського університету і вихованців Греко-католицької семінарії у м. Львові в 1830-х

Рушник, 1) довгастиий шматок тканини (бавовняної, лляної, полотняної тощо) для витирання обличчя, тіла, посуду, стирання столу, лави, ослона (побутовий); шматок декоративної тканини з вишиваним або тканим орнаментом, що традиційно використовується для оздоблення житла (декоративний) або в народних обрядах (обрядовий); 2) жіночий головний убір

Рябков, Павло Захарович (1948–1926), етнограф, археолог, краєзнавець, фольклорист, громадський діяч. Сприяв збагаченню етнографічних колекцій музеїв України та Росії, збереженню археологічний пам'яток Чортомлицької Січі та Нової Січі.

Ряжанка (колотуха), топлене незбиране молоко, заквашене сметаною

Рясни, елемент головного убору жінок Давньої Русі, у формі довгого ланцюга, стрічки, які від кокошника опускали на груди. Завершувалися колтами

Саєнко, Олександр Ферапонтович, (1899–1985), митець-декоратор, художник, народний художник УРСР (1975), його ім'я занесено до списку видатних діячів світової культури; Україна

Саж, рублений хлів, у якому відгодовують свиней

Сало, відокремлений від м'яса підшкірний свинячий жир, що зберігається солоним і вживається сирим, смаженим чи вареним

Самчиківський розпис, українське декоративно-орнаментальне малярство; складник Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України (з 2019)

Сани, зимовий віз на полозах

Сарай, господарське приміщення для зберігання різного майна

Сарма, традиційна страва кримськотатарської кухні, маленькі голубці, які загорнуті у молоде виноградне листя; поширена серед тюркомовних народів

Сахновщинський коровай, див. *Коровай*

Сват, людина, яка за дорученням того, хто хоче одружитися, або його рідних, сватає обрану особу; староста у весільному обряді

Сватання (сватанки, змовини, брання рушників), перша зустріч сватів із молододою та її батьками для досягнення згоди на шлюб

Свида, Василь Іванович (1913–1989), скульптор-різьбяр, народний художник України (1973), лауреат Державної премії УРСР імені Т. Г. Шевченка (1983); Україна

Свита (свитка, світа, серм'яжина, сернега, серняга, юпка, гуня, гунька, капот), старовинний жіночий та чоловічий верхній сукопний одяг

Свенціцький, Іларіон Семенович (1876–1956), філолог-славіст, мурезолог, історик мистецтва, етнограф, палеограф, літературознавець, культурно-громадський діяч, доктор філологічних наук (1902), дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (з 1914), професор (з 1941); Україна

Свічникарство, різновид переробних промислів, виготовлення свічок

Сволоок, головна балка приміщення, яка підтримує стелю
Святий вечір (Святвечір), християнське свято, яке відзначається в канун Різдва Христового

Селітроваріння, переробно-добувний промисел

Семикіна, Людмила Миколаївна (1924–2021), живописець, майстер декоративного мистецтва, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка (1997); Україна

Серветка, 1) невеликий за розмірами (переважно квадратний) шматок тканини побутовий або декоративний; 2) також спеціальний шматок паперу, який використовують під час їжі, щоб запобігти забрудненню одягу, а також для витирання рук і губів

Сердак (сардак), довгий верхній одяг тунікоподібного крою

Сережки, прикраси для вух, відомі від найдавніших часів; кільце, підвіска — вид ювелірних виробів, вушні підвіски

Серпанок, 1) святковий головний убір заміжньої жінки; виготовляли із лляної тканини прямокутної форми, зав'язували поверх очіпка; те саме, що й намітка, але з тонкого прозорого, зеленого, сірого лляного полотна; 2) легке жіноче покривало на голову

Силянка (гердан, комір, комірець), нагрудна бісерна прикраса

Сирники, 1) коржі із сиром і приправами; 2) пиріжки або млинці із начинкою з сиру

Сирник львівський (сирник галицький), десерт, який виготовляється на основі домашнього сиру, яєць, масла та цукру; один із гастрономічних символів м. Львова

Ситництво, див. *Ткацтво*

Сідак, Василь Васильович (нар. 1947), різьбяр по дереву, член НСХУ, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка (2008); Україна

Сімейна (родинна) обрядовість українців, система свят, обрядів, ритуалів, якими відзначаються найважливіші життєві події людини від її народження до смерті

Сіни, нежитлове приміщення між входом з двору у будинок та перед житловими кімнатами (прообраз коридору)

Сіткоплетіння, див. *Ткацтво*

Скарб, набір цінних і престижних предметів, схованих у будинках, на поселеннях або просто неба

Скатертина (скатерка, скатерть, скат, скатірка), виготовлений із тканини особливого гатунку або в'язаний виріб, яким покривали стіл

Скрина, вид дерев'яних меблів, виконаний із дощок столярним способом; призначалася для зберігання речей домашнього вжитку

Скрипник, Ганна Аркадіївна (1949–2024), етнолог, організатор науки, доктор історичних наук (1998), професор (2002), член-кореспондент НАН України (2003), академік НАН України (2006), голова Міжнародної асоціації українських етнологів, член Комітету з Державної премії України; Україна

Скробанка (дряпанка), яйця з найрізноманітнішими орнаментами, утвореними шляхом фарбування поверхні в темний колір з подальшим зіскрябуванням верхнього шару фарби металевим вістря

Скроневі кільця, жіноча прикраса, подібна до сережки; закріплювали на скронях, заплітаючи у волосся, або підвішували до головного убору, шкіряного, металевого, тканого обручика

Сластіон, Опанас Георгійович (1855–1933), живописець, графік, архітектор, етнограф, мистецтвознавець, педагог, громадський діяч; Україна

Слобідська Україна (Слобожанщина, Слобідщина), історико-географічний регіон на сході України та прилеглих територіях Росії

Смалець, жир, витоплений із свинячого сала, рідше — з птиці, застосовується в кулінарії

Смолокуріння, техніка та технологія сухої перегонки смолистих порід дерев (берези, сосни, ялини, смереки) задля отримання різних сортів смоли, яку широко застосовували в господарській діяльності, а також медицині

Сніп, зв'язаний оберемок зрізаних стебел (з колосками) хлібних злаків та інших культур

Собачко-Шостак, Ганна Федосівна (1883–1965), художниця, майстриня народного декоративного розпису, представниця модерну; Україна

Соколенко, Василь Іванович (1922–2018), майстер петриківського розпису, Заслужений майстер народної творчості України (1981). Засновник музею петриківського розпису; Україна

Солевидобування, промисел, пов'язаний із добуванням солі, що віддавна є незамінною у раціоні харчування людей і тварин, в Україні має старожитні традиції

Солод, продукт штучного пророщування зерен хлібних злаків, що містить активні ферменти і використовується при виготовленні пива, спирту, дріжджів, квасу тощо

Сорок святих, див. *Севастійські мученики*

Сороківці, жіночі нашійні прикраси у вигляді монет або відлитої з латуні та оздоблених геометричним орнаментом кружків-розет, нанизаних на шнурок, ремінець тощо

Сорочка, натільна білизна або одяг, що надягається поверх білизни для верхньої частини тіла

Сорочинський ярмарок (Національний Сорочинський ярмарок), один із найвідоміших ярмарків в Україні, що відбувається в с. Великі Сорочинці Миргородського району Полтавської області (відроджений у 1966)

Спаська, Євгенія Юрївна (1892–1980), учений-етнолог, мистецтвознавець, представниця покоління науковців України часів «розстріляного відродження», Україна — Казахстан

Спідниця, зшитий глухий поясний одяг

Спотикач, горілка або спирт, настояний на мускатному горісі і прянощах

Срезневський, Ізмаїл Іванович (1812–1880), філолог-славіст, етнограф, палеограф, академік Петербурзької АН (1851); Росія — Україна

Стайня (конюшня), спеціальне господарське приміщення, де тримають коней; рідше — хлів для свиней та інших дрібних домашніх тварин

Стельмаство, різновид деревообробного ремесла з виготовлення засобів особистого пересування і перевезення вантажів

Стиль геометричний, стиль оздоблення предметів декоративно-прикладного й монументального мистецтва, що характеризується використанням повторюваних геометричних орнаментів, які творять різноманітні геометричні фігури: точки, лінії, кола, ромби хрести, багатокутники, спіралі, меандри тощо

Стиль рослинний, стиль оздоблення предметів декоративно-прикладного й монументального мистецтва, що характеризується ви-

користанням повторюваних рослинних орнаментів, які передаються за допомогою кривих та прямих ліній

Стодола, див. *Клуня*

Столярство, вид деревообробного промислу, пов'язаний з виготовленням хатнього начиння — лав, ослонів, скринь, столів, табуреток та стільців, мисників, ліжок, а також віконних рам та рамок для вуликів, дерев'яних частин борін та плугів тощо

Страсний тиждень (Страсна седмиця), у християнстві — останній тиждень Великого посту

Стрічка (застіжка, політичка, жичка, герасівка), 1) шматок шовкової або вовняної, бавовняної стрічки чи крайки червоного або блакитного кольору — у парубків і молодих чоловіків, зеленого і чорного — у старших чоловіків. Стрічка слугувала для стягування, заціпання коміра; 2) кольорові стрічки до дівочого весільного вінка

Стрічка начільна, головний убір, який дівчата носили до повноліття

«**Сукман**» («запаска-фартух»), 1) складався з кількох пілок тканини, густо призбираних угорі та заведених у широкий прокладений кількома шарами полотна твердий орнаментований пояс, довгими кінцями якого кілька разів оперізували стан, зав'язуючи його спереду чи позаду; 2) синій або чорний вовняний сарафан без плечового шва

Сумка, виріб із шкіри, тканини, тощо, що має форму торбинки, футляра з ручками і служить для перенесення чого-небудь

Сумцов, Микола Федорович (1854–1922), етнограф, фольклорист, літературознавець, публіцист, академік АН УРСР (1919), дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (з 1908); Україна

Суша кладка, метод будівництва з каменю без використання зв'язувального розчину; складник Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України (з 2022), поширений в Одеській області

Таврія, південь материкової України та Кримський півострів

Тайстра, традиційна тканина торбина, яку носять через плече

Танцюра, Гнат Трохимович (1901–1962), фольклорист, етнограф, краєзнавець, педагог, фахівець з української народної пісні; Україна

Теракота, вид кераміки, вироби з випаленої глини, неглазуровані, з кольоровим пористим черепком: технічні вироби (труби), посуд, вази, іграшки, скульптура, кахлі, облицювальні плитки, черепиця, цегла, архітектурні деталі тощо

Теслярство, один із найбільш масових деревообробних промислів, пов'язаний із зведенням житлових та інших споруд, господарських будівель тощо

Тимченко, Марфа Ксенофонтівна (1922–2009), художниця. Лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка (2000); Україна

Тин, 1) огорожа, сплетена з лози, тонкого гілля; 2) пліт

Ткацтво, виготовлення, виробництво тканин; галузь текстильної промисловості, пов'язана з виробництвом тканин

Ткацтво художнє, виготовлення, виробництво декоративних тканин і художньо оформлених тканих виробів

Товстуха, Леонід Самійлович (1930–2010), майстер декоративно-ужиткового мистецтва, народний художник України (з 1992), лауреат Державної премії України імені Т. Г. Шевченка (1986)

Торба, вид дорожнього мішка

Травництво, збір лікувальних трав та виготовлення ліків, що застосовувалися в народній медицині

Традиційне ткацтво у Камінь-Каширській громаді, див. *Ткацтво*

Традиції українського народного харчування, цілісна система, яка включає способи приготування страв і запасів для них, розподіл кулінарної праці серед членів родини, застільний етикет, звичаї гостинності, обов'язковість виготовлення ритуальних страв, певні обмеження чи суворі заборони вживати чи готувати їжу, тощо

Традиційне українське весілля, сукупність звичаїв, обрядів, супровідної пісенності, в яких відображено прадавні світоглядні реалії, морально-етичні настанови і норми звичаєвого права українців, а їхнє послідовне виконання має на меті обрядове освячення шлюбу та магічне забезпечення родинного і господарського добробуту новоствореної сім'ї

Традиційне харківське коцарство, див. *Коцарство*

Традиційний обрядовий хліб Вінниччини, див. *Хліб*

Традиція, процес поза біологічної передачі від старших до молодших, від покоління до покоління сталих форм поведінки, зразків матеріальної і духовної культури, соціального і сімейного (родинного) життя, пам'яток культурної і соціальної спадщини, що передаються з покоління до покоління і зберігаються в певних етносах, кастах, класах, соціальних групах протягом тривалого часу з метою підтримки їх життя

Традиція травництва Старобільського краю, див. *Травництво*

Традиція Щедрого вечора в Україні, див. *Маланка*

Трегубова, Валентина Михайлівна (1926–2010), скульптор малих форм, заслужений діяч мистецтв УРСР (1970), лауреат Державної премії імені Т. Шевченка (1986); Україна

Тулуб (тулуп), верхній зимовий чоловічий та жіночий хутряний одяг

Туманський, Федір Осипович (1757–1810), учений, археограф, перекладач, видавець, бібліофіл. Мав намір здійснити опис Лівобережної України, для якого він розробив спеціальний опитувальник; Україна

Туфлі, зшиті жіночі та чоловічі взуття

Узвар, солодка рідка страва із сушених фруктів і ягід, зварених у воді; компот

Українська народна кухня, досвід та звичаї, які пов'язані з українською культурою, кулінарне мистецтво українців

Українська писанка: традиція і мистецтво, див. *Писанка*

Українське традиційне вбрання, самобутній елемент культурної спадщини українського народу, один із основних складників матеріальної культури, тісно пов'язаний з усією історією народу

Український народний одяг (національне вбрання) див. *Українське традиційне вбрання*

Умикання, звичай укладання шлюбу шляхом викрадення молодої/нареченої

Успіння Пресвятої Богородиці (Перша Пречиста), див. *Пречисті*

Фартух (хвартух, попередниця), додатковий жіночий поясний одяг

Фарфор (фаянс, порцеляна), вироби тонкої кераміки, спечені, непроникні для води і газів, зазвичай білого кольору, дзвінкі, просвічувані в тонкому шарі

Фібула (скоба, зажим, заколювач), металева застібка для одягу у вигляді булавки або заколки/шпильки зі щитком, який іноді мав багате оздоблення

Фляндрування (фляндрівка), одна з найпопулярніших в українському гончарстві технік підполивного розпису, яку виконували кольоровими ангобами по сирій обливці з подальшим розтягуванням спеціальним гачком або паличкою

Фольклор, усна нематеріальна, традиція народу, що побутує у повсякденні, особливий тип культурної комунікації в межах різних за обсягом контактних спільнот

Фольклористика, наука про фольклор, дослідження фольклору — ставить своїм завданням вивчення історії та теорії фольклору, фольклорних жанрів та поетики, музичного фольклору, принципів фіксації та едиції фольклорних текстів, питань викладання фольклору

Фольклорний стиль, одяг виготовлений за народними мотивами

Форшмак, страва із оселедця, запеченого з картоплею, сметаною, цибулею та перцем; вважається стравою одеської кухні

Франко, Іван Якович (1856–1916), письменник, публіцист, перекладач, критик, мово- й літературознавець, етнолог і фольклорист, філософ, історик, мистецтвознавець, культуролог, соціолог, економіст, громадсько-політичний діяч, доктор філософії (з 1893), дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (з 1899); Україна

Хата, традиційний український сільський житловий будинок із пічним опаленням. Містить одну чи кілька кімнат, неопалювані сіни та господарські приміщення (комори)

Хвіртка, прохід з дверима, влаштований у паркані, який відмежовує вулицю від подвір'я

Хідник, вузький, довгий килим або товста тканина такої ж форми, що її стелять на підлогу; постілка, доріжка

Хліб, харчовий продукт, що випікається з борошна; найбільш значущий атрибут слов'янського харчування

Хліб обрядовий, продукт, приготований у регламентованих ритуалом умовах способом випікання із заквашеного або прісного тіста на основі борошна, часто із додаванням меду та інших приправ, що вирізняється специфічним пластичним оформленням; об'єкт вшанування, атрибут заходів та дій, спрямованих на встановлення гармонійних стосунків між людиною і природою

Хлібороство, галузь рільництва, пов'язана з вирощуванням хліба

Хлів, спеціальне приміщення з міцними стінами, надійним дахом, стелею та горищем (для зберігання сіна чи полови), призначене для утримання свійської худоби

Холмщина, один із заселених у минулому українцями регіонів, які лежать за межами сучасної державної території України, тепер у складі Республіки Польща

Холодець (*драгалі, дріглі, холодне, гишки, студенець*), драглиста страва, яку одержують при охолодженні м'ясного або рибного відвару з подрібненими шматочками м'яса чи риби

Хрестик, 1) нагрудна прикраса; 2) найрозповсюдженіший шов вишивки

Хрестини, 1) відправлення християнського обряду хрещення, що знаменує прилучення людини до Церкви; 2) сімейна урочистість з приводу хрещення

Художнє дереворізьблення Чернігівщини, див. *Різьблення по дереву*

Художня обробка дерева, найдавніший вид декоративно-прикладного мистецтва

Художня обробка металу, один з видів народного мистецтва, виготовлення виробів уручну з чистих металів та їх сплавів

Хустка (хустина, платок), жіночий головний убір у вигляді білого або кольорового квадратного шматка полотна

Цвілик, Павлина Йосипівна (1981–1964), народна майстриня художньої кераміки, член Спілки радянських художників України (1958)

Цеберка, конічна переважно дерев'яна посудина з дужкою для носіння і зберігання води та іншої рідини

Цертелев (Церетелі), Микола Андрійович (1790–1869), фольклорист, поет, літературознавець. Один із перших дослідників та видавців українських народних дум; Україна — Росія

Чегусова, Зоя Анатоліївна (нар. 1953), мистецтвознавець, арт-критик, авторка досліджень з проблем сучасного професійного декоративного мистецтва, заслужений діяч мистецтв України (2007), Лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка (2006); Україна

Черевики, зшите взуття зі шкіри на шнурівках

Черес, чоловічий шкіряний пояс

Черкеска, чоловічий одяг із домашнього сукна, нижче колін

Чернявська, Софія Андріївна (р. н. і смерті невідомі), етнограф, фольклорист. Одна з перших жінок-етнографів в Україні. Досліджувала народний побут, обрядовість та фольклор с. Білозерка Херсонського повіту

Чинбарство (гарбарство), процес вичинки шкіри, різних сортів (хромю, юхти, сап'яну) зі свійських тварин, яку зазвичай використовували у шевському виробництві

Чистий четвер, народна назва четверга на Страсному тижні

Чіберек (чибирек), традиційна страва кримськотатарської кухні; пиріжок із прісного тіста з баранячим фаршем та гострими приправами, засмажений в олії

Чільце (чільця), дівочий головний убір у вигляді стрічки із оздобами; частина святкового й весільного вінків

Чоботарство, див. *Шевське ремесло*

Чоботи (чобітки), зшите взуття зі шкіри, що прикриває стопу та гомілку

Човен, невелике, переважно веслове судно

Човнярство, ремесло з будівництва водних транспортних засобів — човнів

«**Чорнобривці**», 1) жіночі короткі чобітки, обшиті у верхній частині халяв каракулем (Київське Полісся); 2) жіночі чоботи, орнаментовані на швах у закаблуках (Слобожанщина)

Чубинський, Павло Платонович (1839–1884), етнолог, фольклорист, поет, громадський діяч, автор слів Державного Гімну України; Україна

Чумацтво, традиційний торговельно-візницький промисел, поширений в Україні у пізньосередньовічний та ранньомодерний час. Полягав у доставці вантажів (солі, риби, збіжжя, інших товарів) з метою продажу на великі відстані з використанням возів, запряжених волами

Шабатура, Стефанія Михайлівна (1938–2014), мисткиня-килимарниця, дисидентка; Україна

Шапкарство, різновид ремесла кравецького напрямку з пошиття шкіряних та хутряних головних уборів

Шаровари, матнисті полотняні чоловічі штани

Шафонський, Опанас Филімонович (1740–1811), історик, економіст, етнограф, лікар; Україна

Шашкевич, Маркіян (1811–1843), письменник, громадський і культурний діяч, фольклорист, священик, лідер національного відродження на західних землях України. Зачинатель нової української літератури в Галичині; Україна

Шашлик, страва традиційної кримськотатарської кухні; м'ясо смажене на деревному вугіллі, зазвичай із баранини

Шевське ремесло (чоботарство), різновид традиційного шкіряного ремесла

Шевчук, Володимир Олексійович (нар. 1938), художник, різьбяр по дереву; лауреат Державної премії УРСР імені Т. Г. Шевченка (1982); Україна

Шейковський, Каленик Васильович (1835–1903), фольклорист, етнограф, мовознавець, педагог, видавець; Україна — Республіка Татарстан

Шелести (бубонці), дівоча та жіноча нагрудна металева прикраса

Шинка, копчене м'ясо (переважно свинячий окіст); попередньо просолене і приправлене прянощами; здавна — різновид харчових м'ясних запасів, що зберігалися довго, аж до косовиці та жнив; також святкова їжа з такого м'яса (звичайно приправлена часником і перцем)

Шинок (корчма), невеликий заклад, де продавалися на розлив спиртні напої

Шипинська земля, див. *Буковина Північна*

Шишки, весільне обрядове печиво, яке випікали з коровайного тіста

Шкрібляки, родина майстрів декоративного мистецтва (токарство і різьблення на дереві)

Шовдарь, це копчений (вуджений, в'ялений) окіст зі свині, який готують на Закарпатті

Шорництво, див. *Чинбарство*

Штани (гачі, сподні, щаровари), чоловічий поясний одяг

Щедрування, звичай (обряд) церемоніальних новорічних обходів українських хат, під час яких ватаги щедрувальників (переважно молодь) піснями щедрівками славили господарів, бажали їм достатку та щастя членам сім'ї, за що отримували винагороду

Юбка, поясний жіночий зшитий одяг

Ювелірне мистецтво, виконання художніх творів з дорогоцінних металів (золото, срібло, платина), а також деяких кольорових, у поєднанні із цінними камінням, перлами, склом, бурштином, перламутром, кісткою та ін.

Юпка (кафтан), верхній жіночий одяг середньої довжини

Юшка, рідка страва; суп м'ясний, картопляний, рибний

Яблучний Спас (Другий Спас), див. *Спаси*

Яворівська дерев'яна забавка, різновид іграшки, виготовлених з осики та оздоблених традиційним яворівським розписом («вербівкою»); складник Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України (з 2022), поширена в Яворівському районі Львівської області

Яворівський пиріг, традиційний святковий пиріг, поширений в Галичині; складник Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України (з 2022)

Яворницький, Дмитро Іванович (1855–1940), історик, етнограф, археолог, фольклорист, письменник, дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (з 1914), академік АН УРСР (1929); Україна

Язма, 1) холодний суп на основі кхатикха (кисломолочний напій), огірка і зелені; 2) розбавлений з водою кхатикх

Ялинка новорічна, справжнє або штучне прикрашене дерево ялини, ялиці, або сосни, що є атрибутом свята Нового року та Різдва Христового

Янтик, традиційна страва кримськотатарської кухні; пиріжок із прісного тіста з баранячим фаршем та гострими приправами, засмажений на сухій сковороді

Ярмарок, 1) періодичні торги, в яких беруть участь торговельні організації, комерсанти та виробники для оптового продажу й закупівлі товарів за виставковими зразками; 2) ринок

Ястребов, Володимир Миколайович (1855–1899), археолог і етнограф, педагог, засновник музейної справи на сучасній Кіровоградщині; Україна

Ящуржинський, Хрисанф Петрович (1852–1923), етнограф, археолог, краєзнавець, педагог, дослідник української народної пісенності; Україна

Наукове видання

**ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ.
ТЕМАТИЧНИЙ РЕЄСТР ГАСЕЛ
з напрямку «Культурологія» (у 2-х частинах)
Частина II:
«Культура та побут українців»**

Укладач:

к. і. н. Наталія Гаврилишина

За ред. д.і.н., проф.

Алли Киридон

Дизайн

Михайла Гутмана

Формат 60×84/16.

Ум. друк. арк 3,72.